

ZNACZENIE PRZEMIAN DEMOGRAFICZNYCH W PRZESTRZENI POLSKI DLA ROZWOJU GOSPODARCZEGO

Przemysław Śleszyński

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN

**Posiedzenie Plenarne Rządowej Rady Ludnościowej
Warszawa, 17 grudnia 2009 roku**

JAKIE SĄ ZWIĄZKI WZROSTU LUDNOŚCIOWEGO Z ROZWOJEM SPOŁECZNO-GOSPODARCZYM?

POPULACJONIZM

OPTYMALIZM

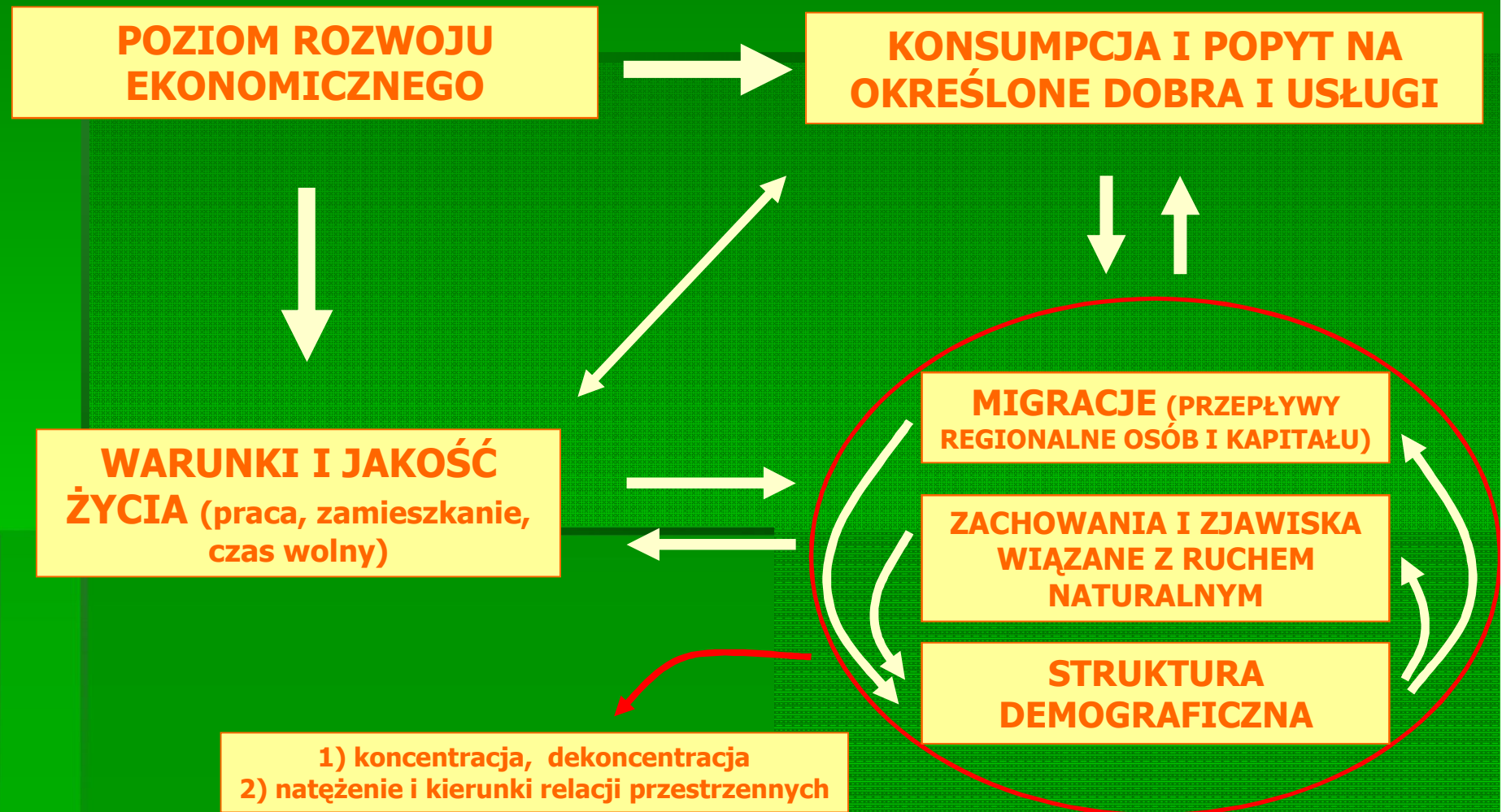
MALTUZJANIZM

- Jean Bodin (XVI w.): Ludność jest źródłem siły i bogactwa państwa
- Thomas Maltus (1792): Ludność rośnie w postępie geometrycznym, a środki do życia – w arytmetycznym (prawo ludności)
- Raport Rzymski (1972): Zbliża się katastrofa ludzkości, gdyż niedługo zabraknie zasobów naturalnych dla rosnącej szybko populacji

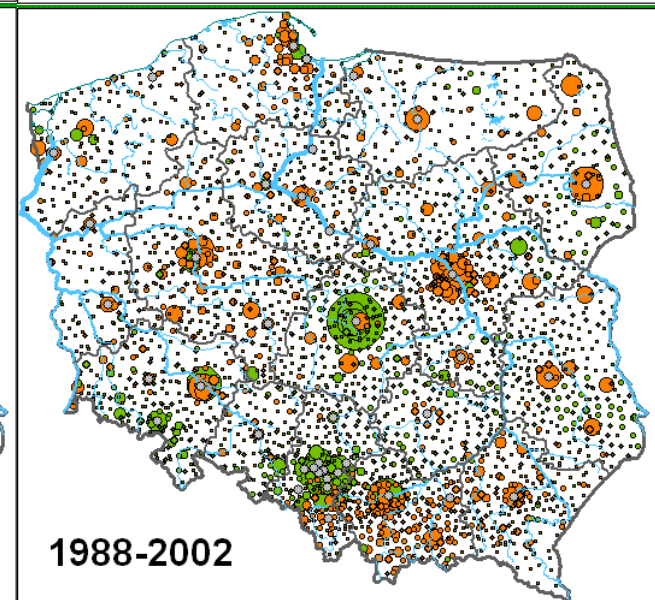
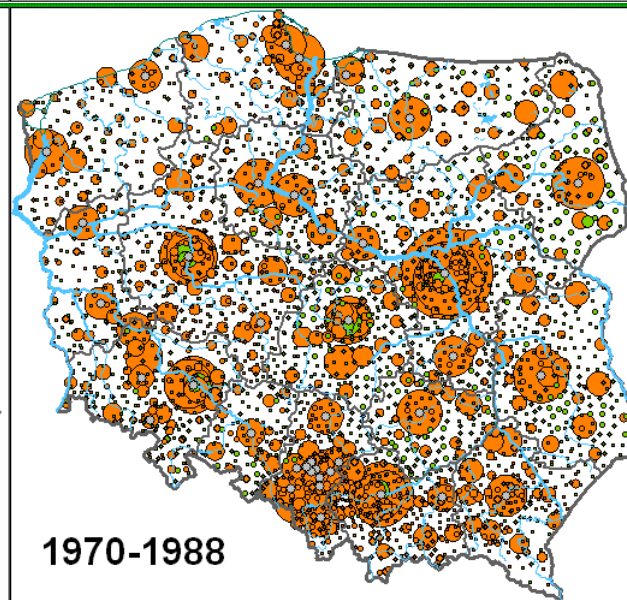
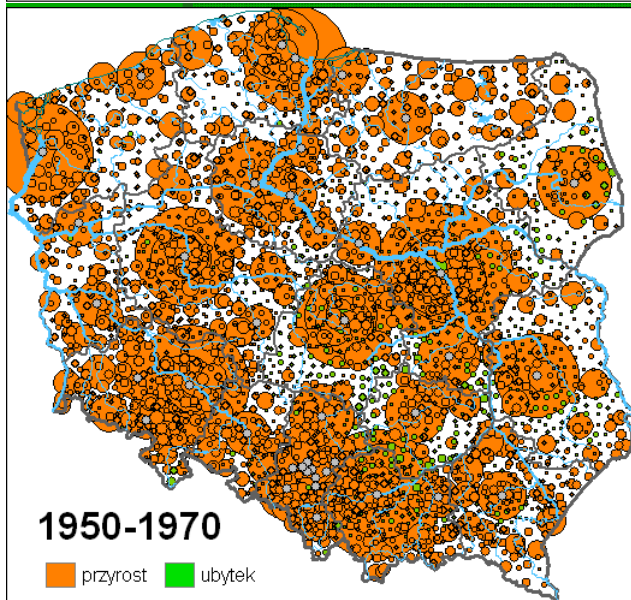
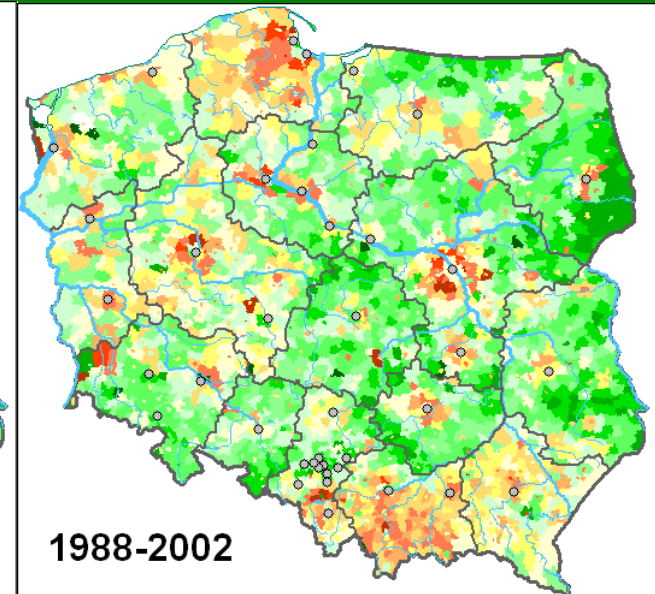
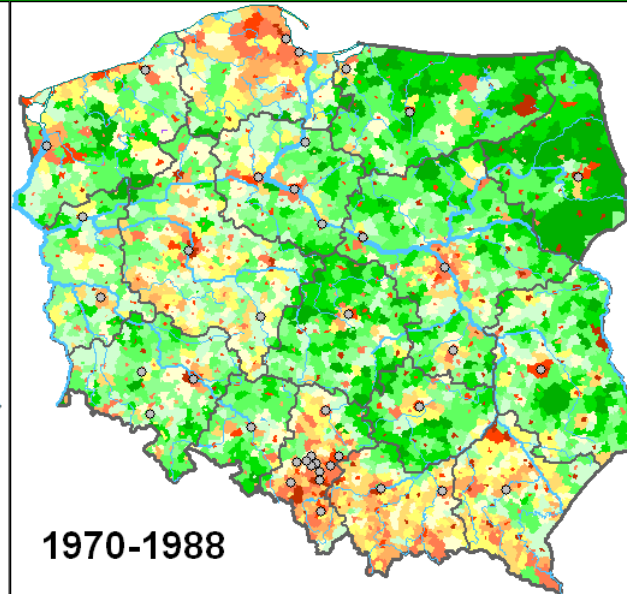
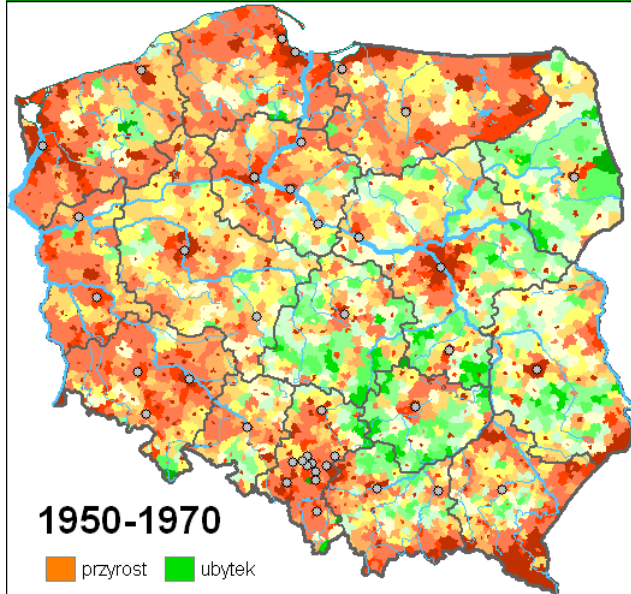
CELE

- przedstawienie głównych problemów rozwoju ludnościowego Polski w ujęciu przestrzennym
- pokazanie, w jaki sposób przemieszczenia i zmiany koncentracji ludności mogą wpływać na regionalne uwarunkowania i zróżnicowania rozwoju gospodarczego
- jak jest to ważne z punktu widzenia praktyki gospodarczej oraz szeroko rozumianej polityki regionalnej i przestrzennej

NAJPROSTSZY MODEL POWIĄZAŃ POMIĘDZY ROZWOJEM SPOŁECZNO-GOSPODARCZYM A PROCESAMI DEMOGRAFICZNYMI W UJĘCIU PRZESTRZENNYM

Zmiany natężenia oraz występowania koncentracji i depopulacji

- rozwój demograficzny „Ziem Odzyskanych”
- industrializacja i urbanizacja

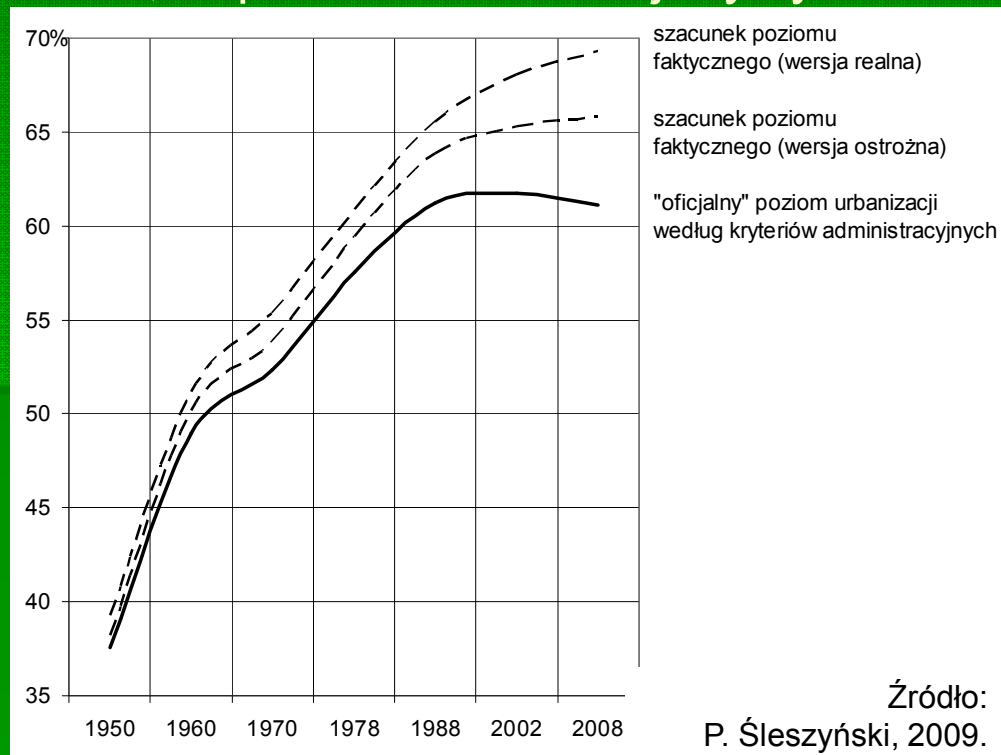
- osłabienie przyrostu ludności,
- wzrost mniejszych ośrodków
- pogłębienie depopulacji

- ograniczenie mobilności
- utrzymanie depopulacji
- różnicowanie wzrostu metropolii

Metodyka: konieczność nowego podejścia analitycznego

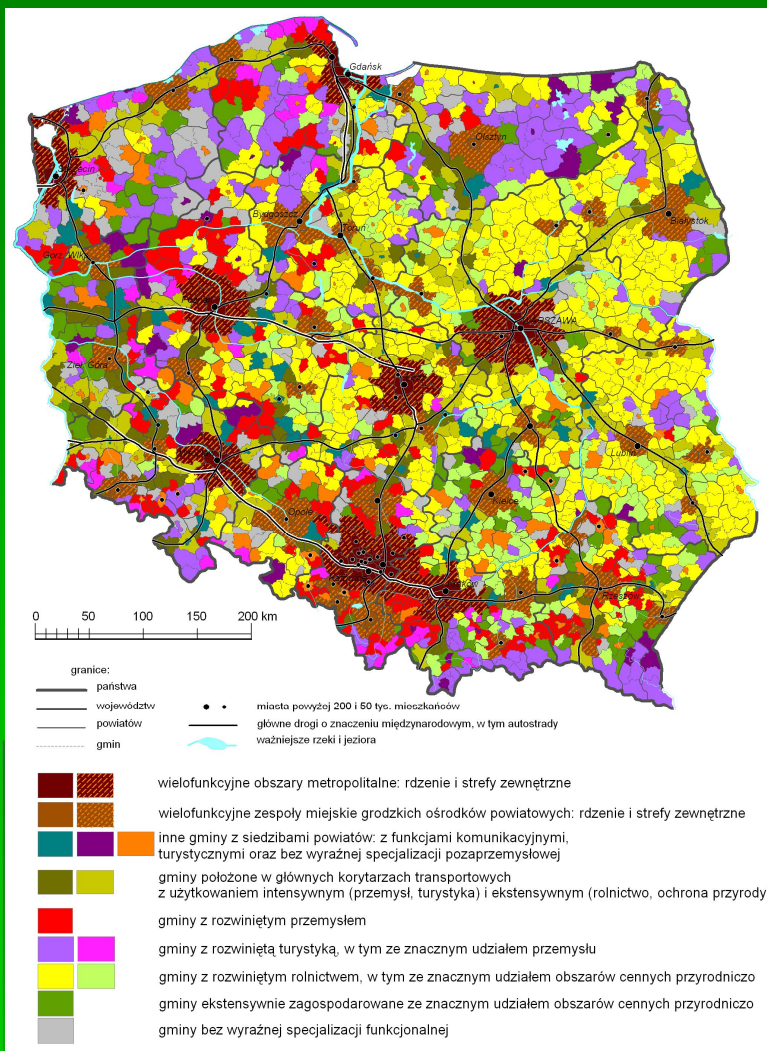
Propozycja badań w kategoriach funkcjonalnych (funkcje gmin), ponieważ podział na kategorie administracyjne gmin (miejskie, wiejskie, miejsko-wiejskie) jest niewystarczający (nigdy nie był) - utrata specyfiki funkcjonalnej, decydującej o procesach demograficznych

Wymownym przykładem jest poziom urbanizacji: gdyby polskie kryteria zastosować w USA, to poziom urbanizacji byłby tam niższy, niż w Polsce.

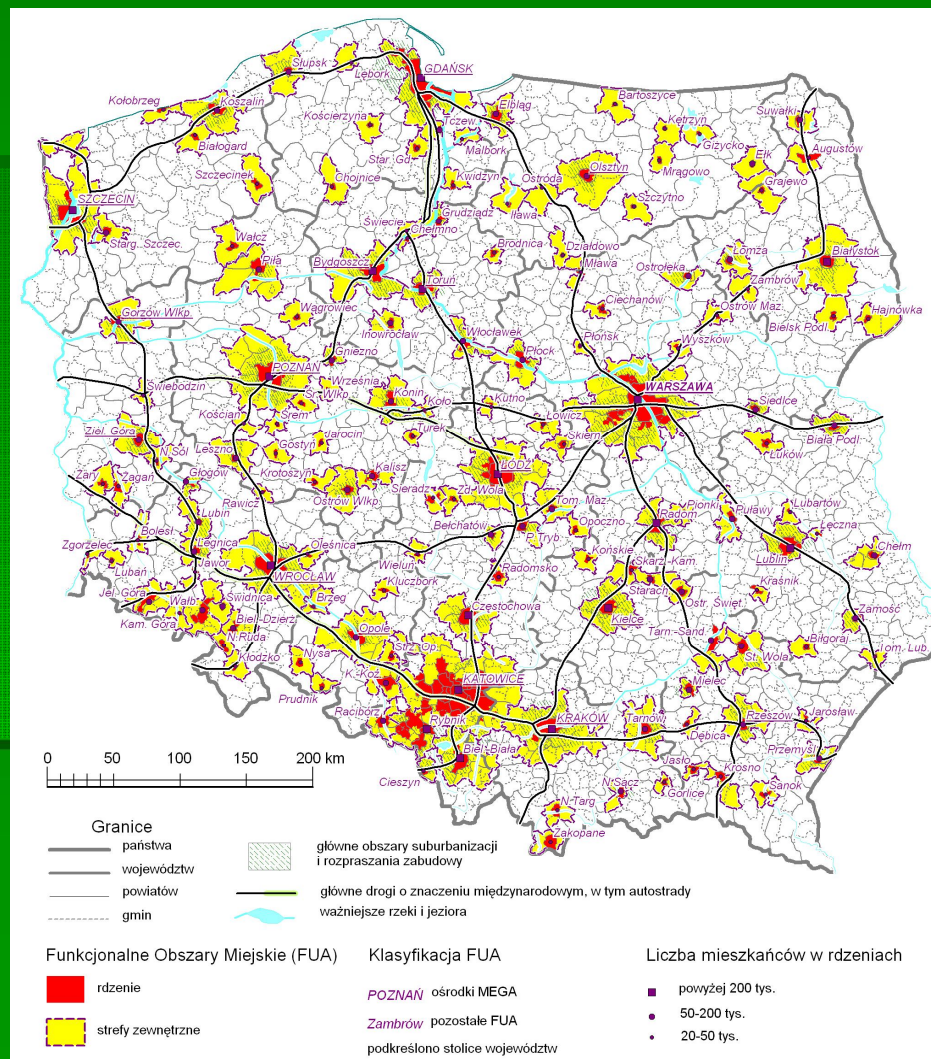
Metodyka: obszary lub kategorie funkcjonalne

14 kategorii funkcjonalnych gmin

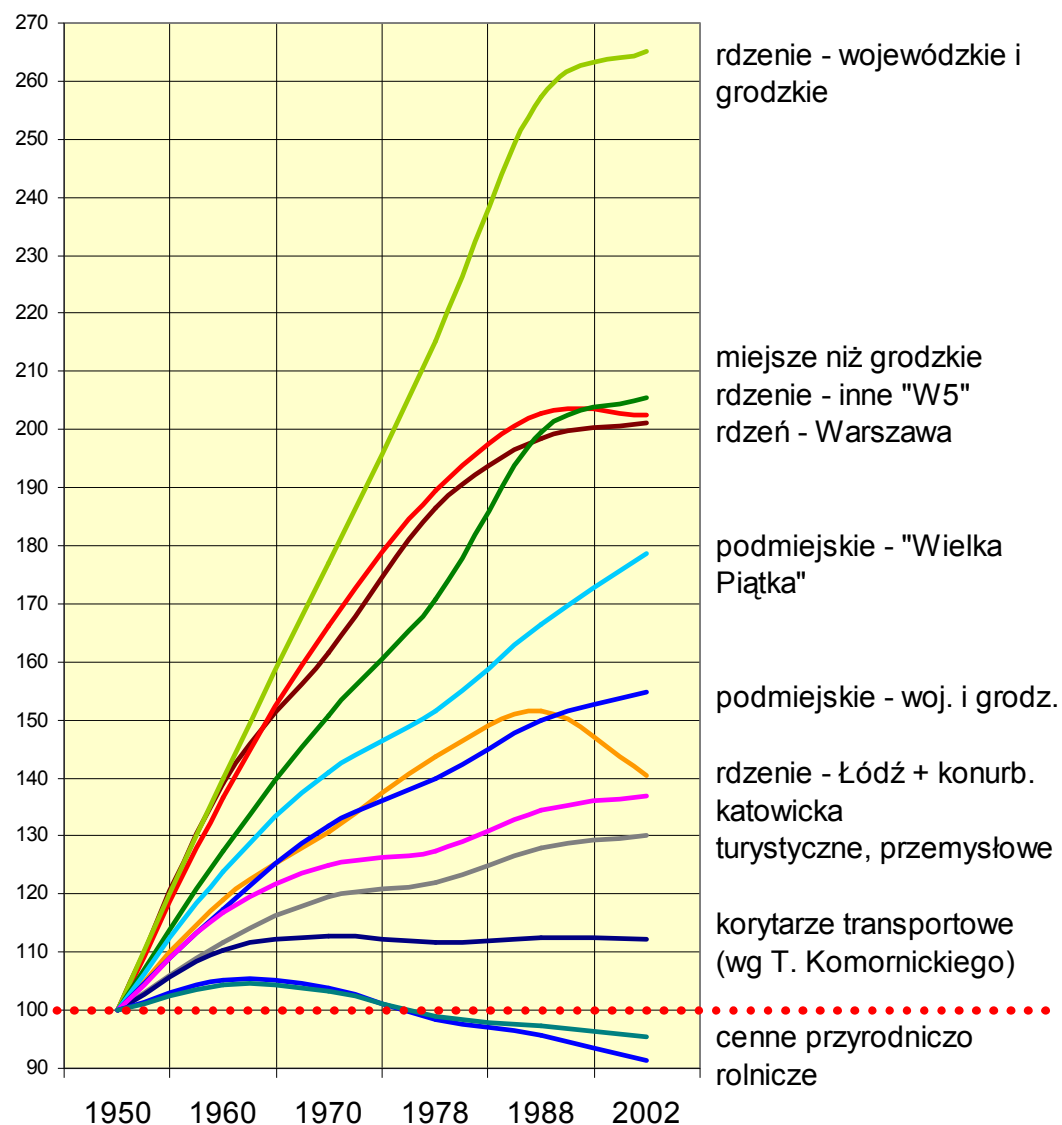
Źródło: IGiPZ PAN
T. Komornicki i P. Śleszyński, 2008.

Funkcjonalne Obszary Miejskie

Źródło: IGiPZ PAN / ESPON
P. Korcelli i P. Śleszyński, 2008.

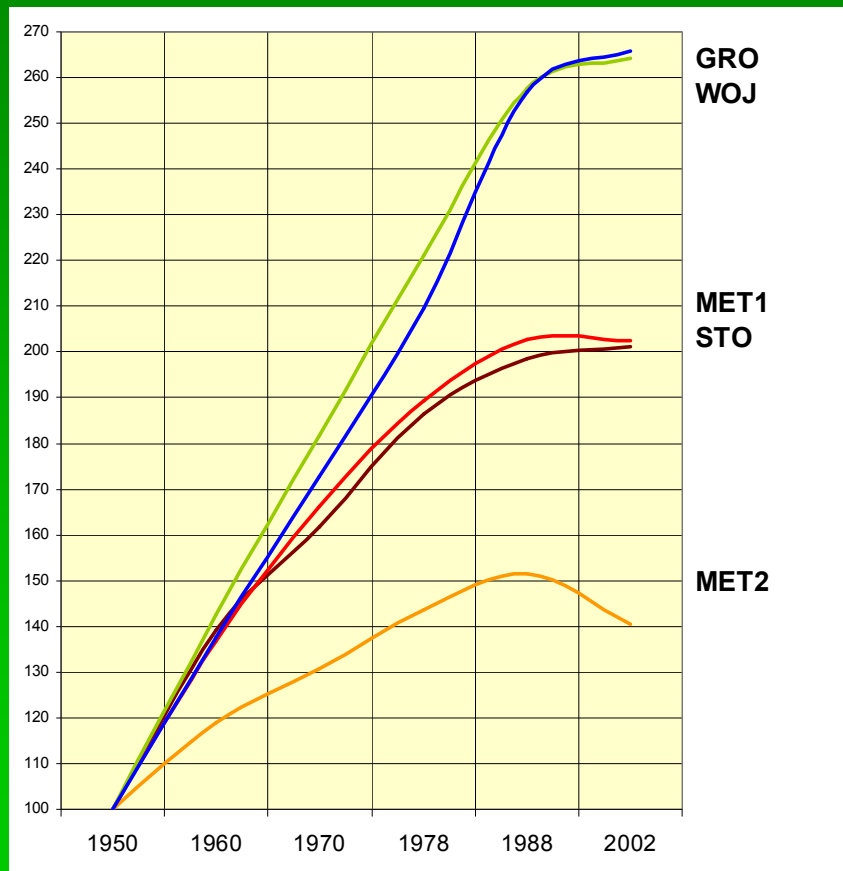
DYNAMIKA DEMOGRAFICZNA OBSZARÓW O RÓŻNEJ SPECYFICE FUNKCJONALNEJ

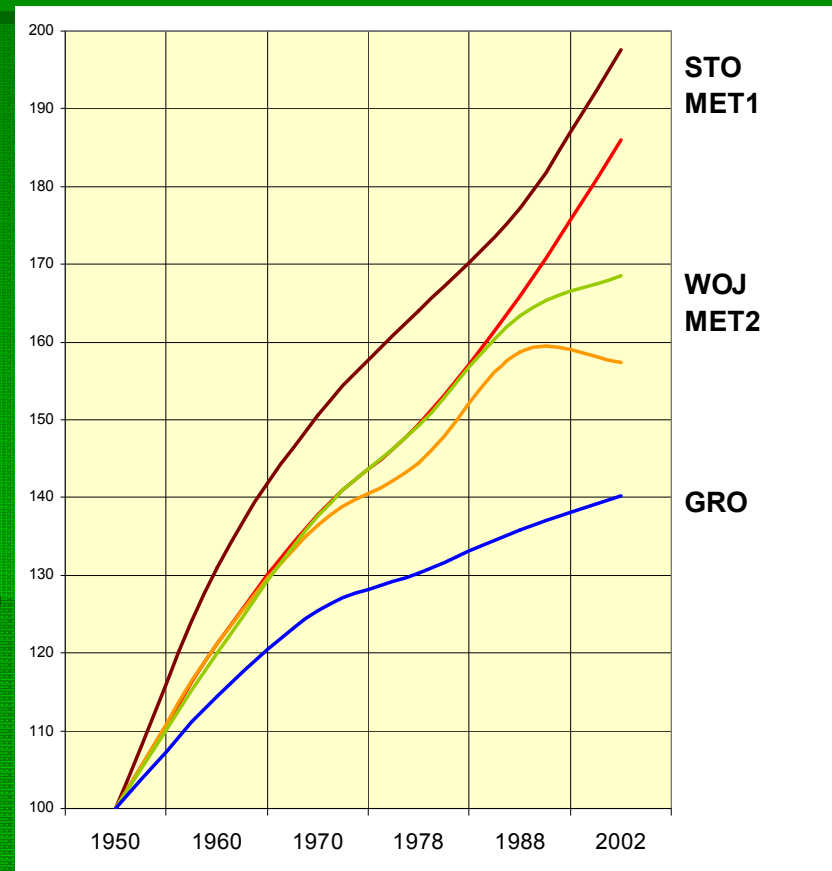
- zahamowanie wzrostu rdzeni miejskich przy kontynuacji wzrostu stref podmiejskich (zmiana stadium urbanizacji)
- depopulacja obszarów typowo rolniczych i cennych przyrodniczo
- **brak aktywizacji demograficznej korytarzy transportowych (fiasko koncepcji węzłowo-pasmowej)**
- charakterystyczna koincydencja dynamiki ludnościowej miast „Wielkiej Piątki” i Warszawy – prawidłowości rozwoju policentrycznego

DYNAMIKA DEMOGRAFICZNA OBSZARÓW O RÓŻNEJ SPECYFICE FUNKCJONALNEJ

rdzenie

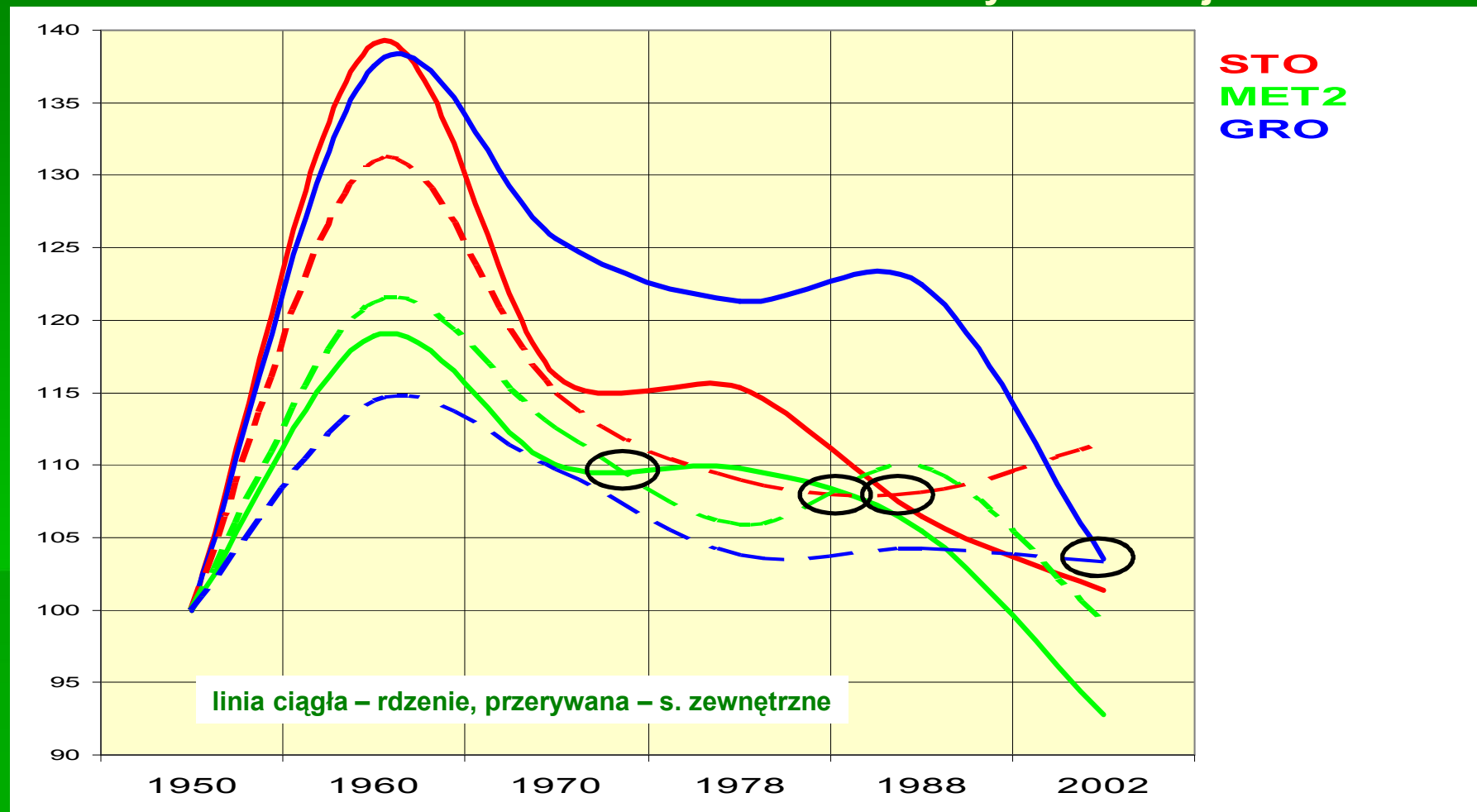

strefy podmiejskie

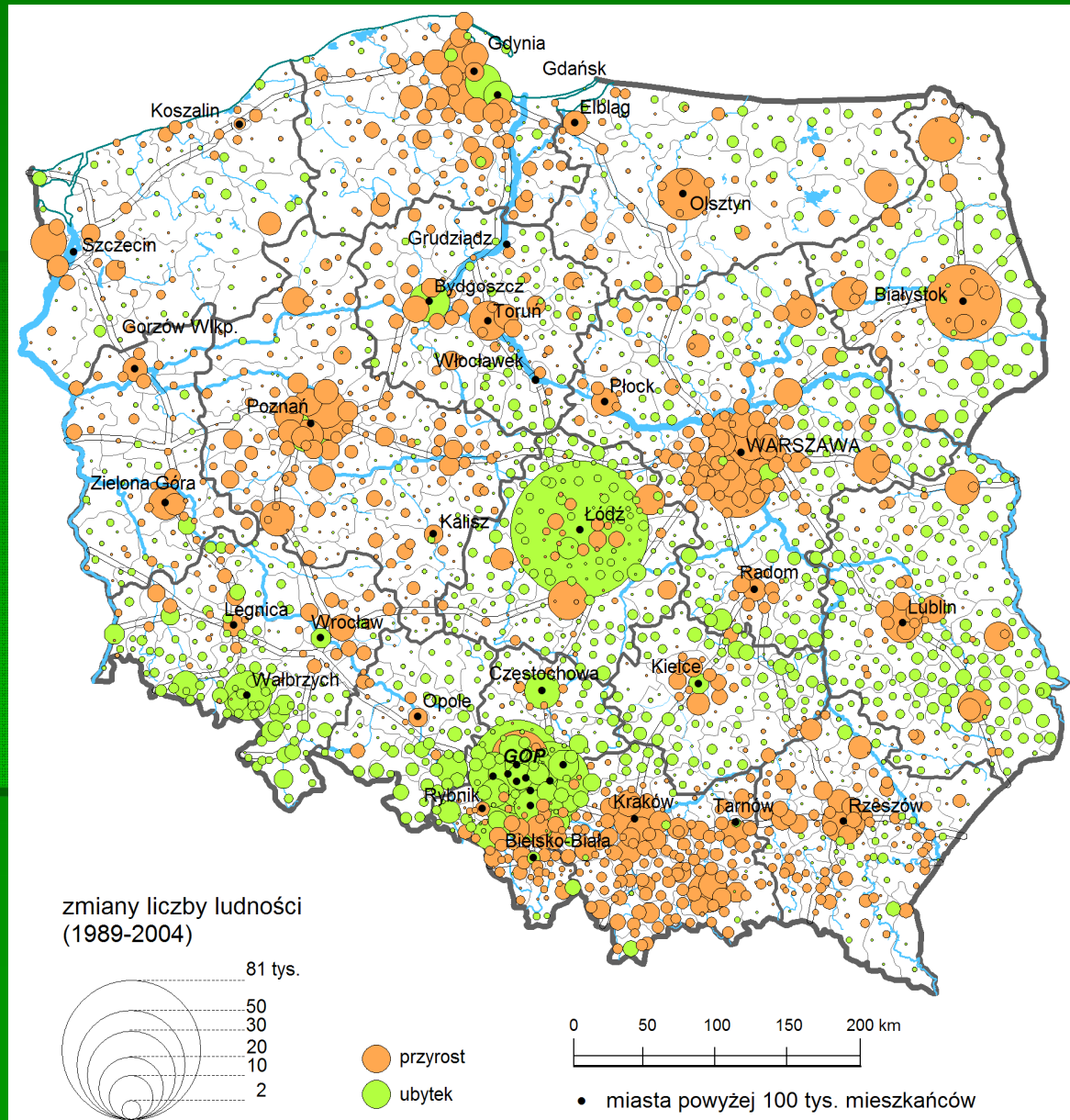
DYNAMIKA DEMOGRAFICZNA OBSZARÓW O RÓŻNEJ SPECYFICE FUNKCJONALNEJ

fazy urbanizacji

ZMIANY W PROCESACH ROZMIESZCZENIA LUDNOŚCI po 1989 roku

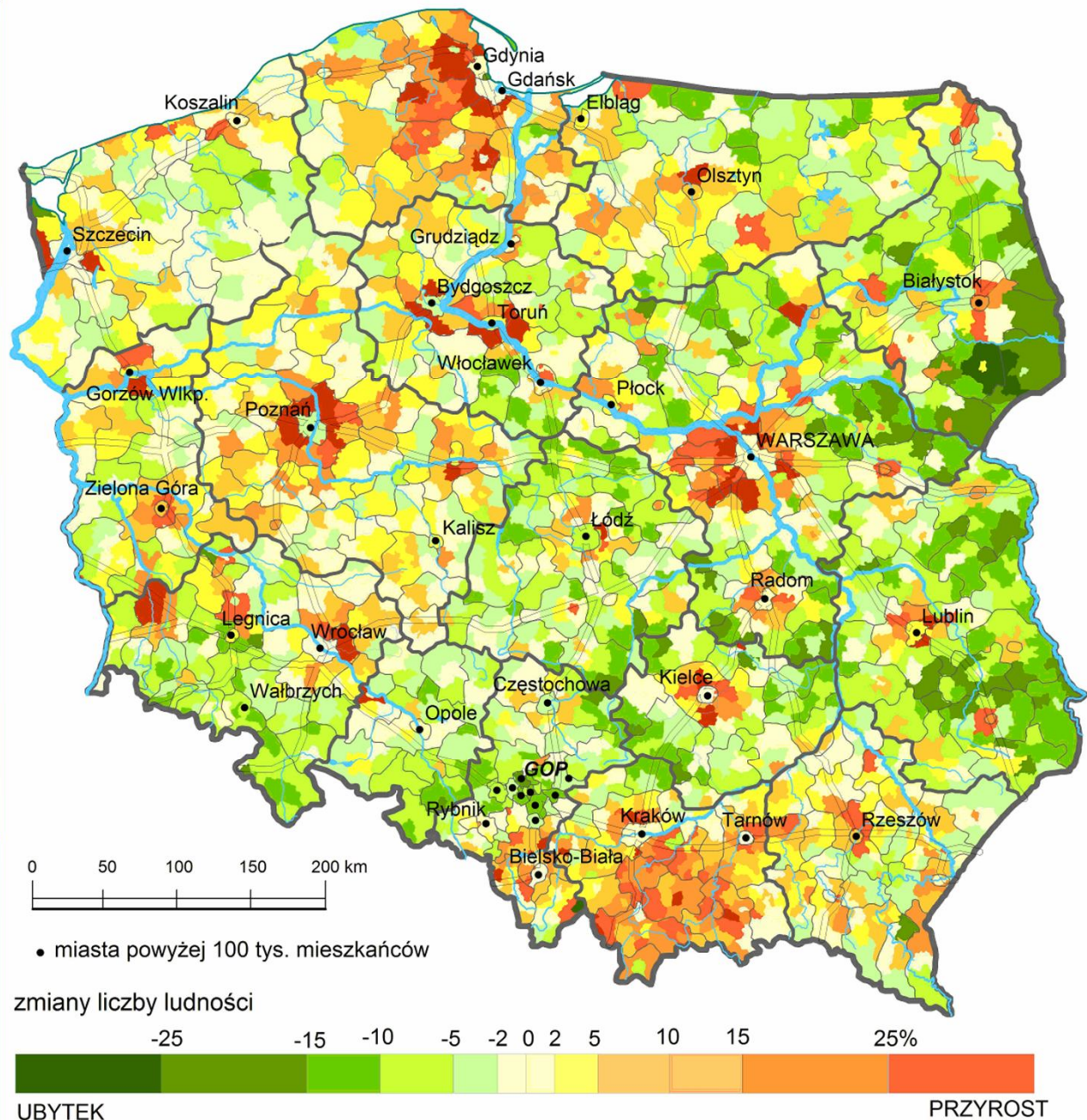
- **depopulacja** głównie peryferyjne położonych obszarów wiejskich przy silnym starzeniu się pozostającej na miejscu ludności;
- **koncentracja** młodszych i lepiej wykształconych roczników na obszarach metropolitalnych, zwłaszcza miast „wielkiej piątki” (Warszawa, Poznań, Trójmiasto, Wrocław, Kraków);
- **wewnętrzna relokacja**, w tym **dekonzcentracja** w obrębie obszarów metropolitalnych (suburbanizacja), powodująca narastające zjawisko polaryzacji demograficznej i segregacji społecznej;
- niespotykany dotychczas wzrost roli **emigracji** zagranicznych, w tym cyrkulacyjnych
- wzrost wielkości i zasięgów mobilności dziennej w postaci **dojazdów** do pracy, wskutek m.in. powszechności motoryzacji.

ZMIANY W ROZMIESZCZENIU LUDNOŚCI po 1989 roku

Ogólnie w większości są one kontynuacją procesów sprzed 1989 r., dużemu wzmocnieniu uległa suburbanizacja, z większych ośrodków kryzys demograficzny dotyczy zwłaszcza Łodzi i Górnego Śląska

Źródło: P. Śleszyński 2007

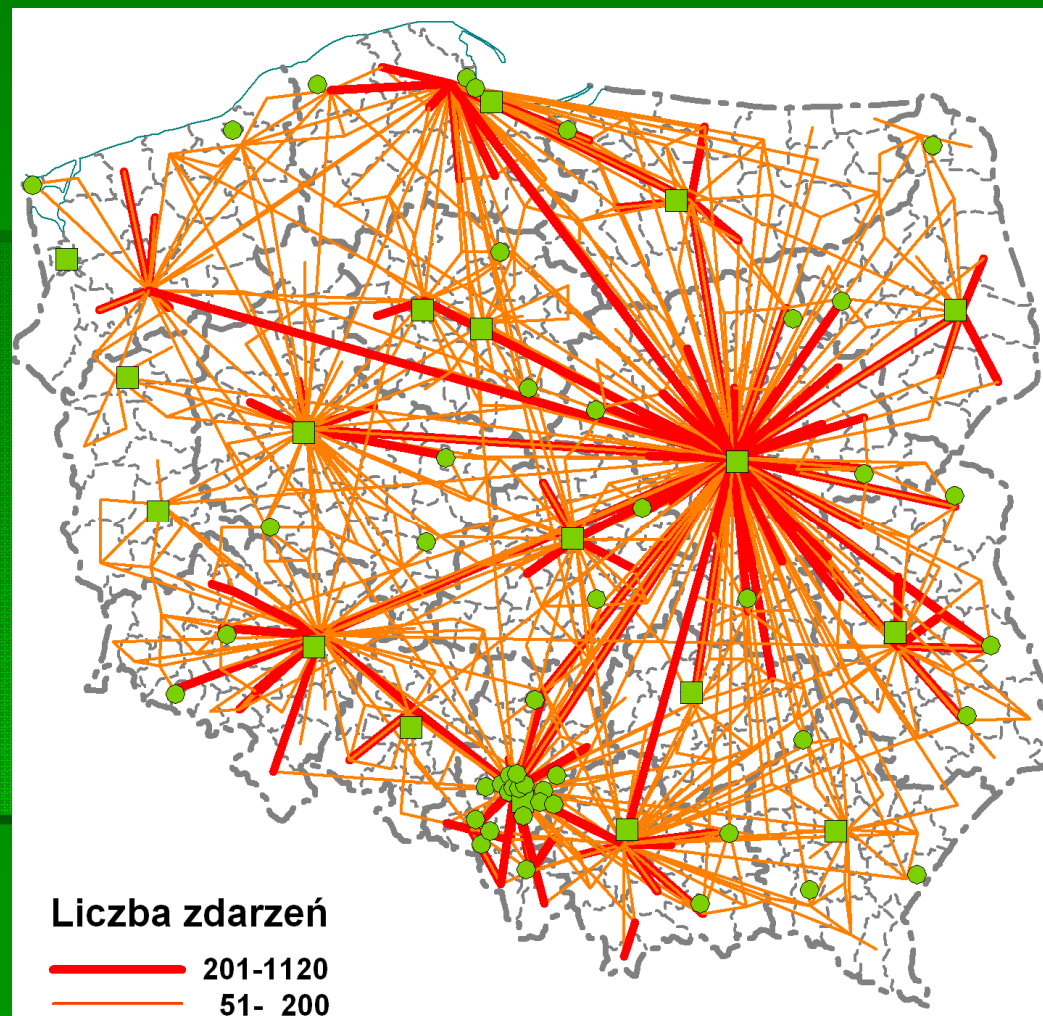

MOBILNOŚĆ PRZESTRZENNA I MIGRACJE

Brak pełnych danych, niemniej trzy charakterystyczne tendencje:

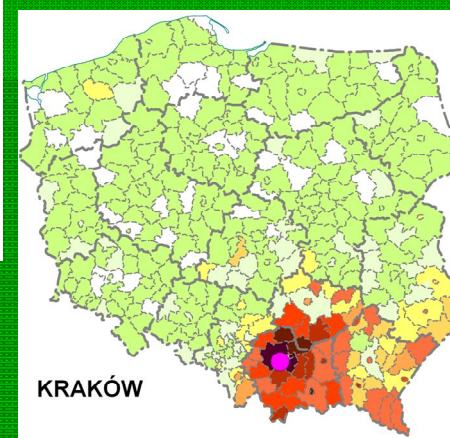
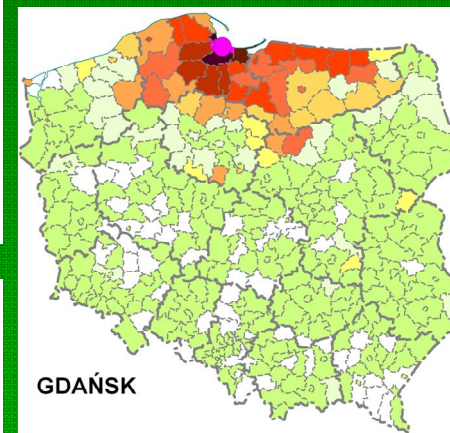
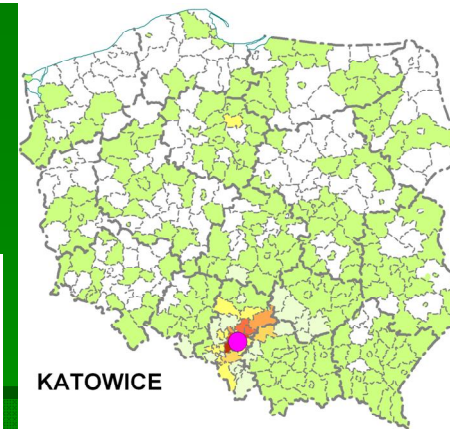
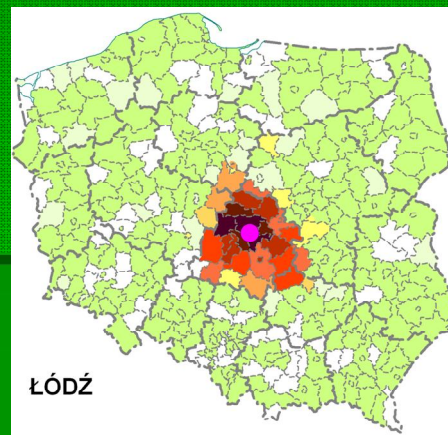
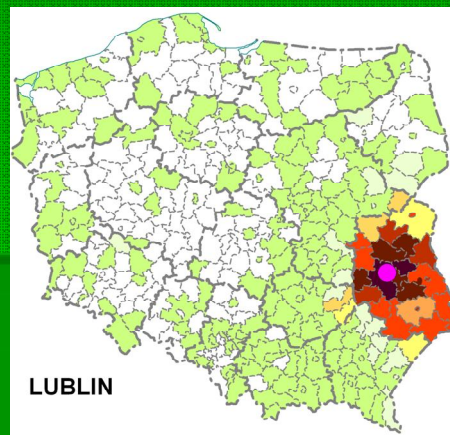
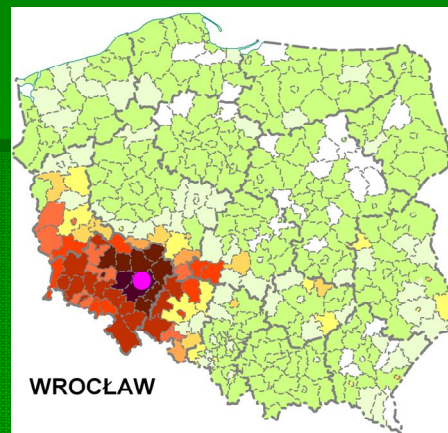
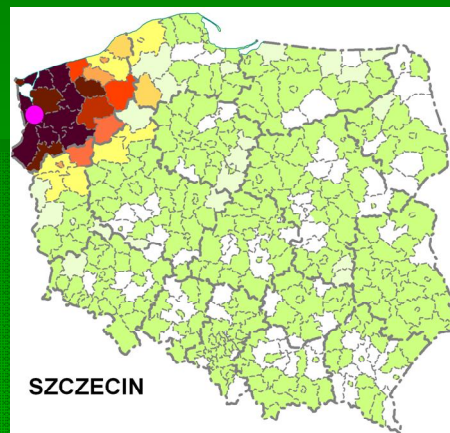
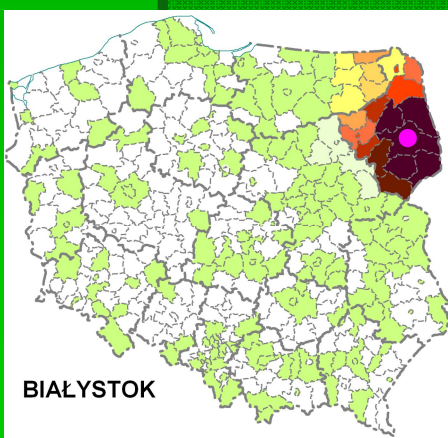
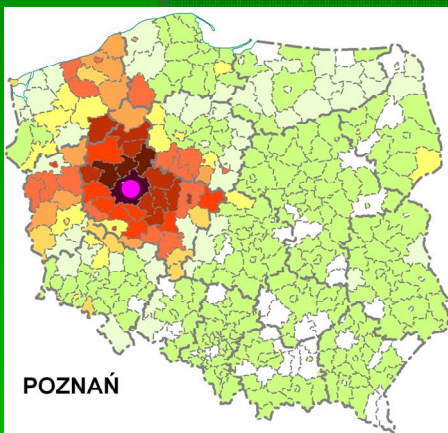
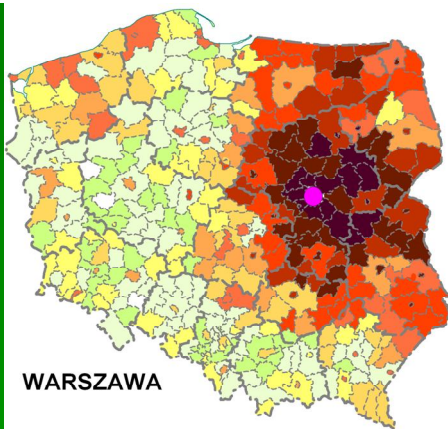
- Wyraźne zmniejszenie się napływu ludności ze wsi do mniejszych miast.
- Dominacja migracji do dużych miast i aglomeracji miejskich i ich stref zewnętrznych, co jest związane z procesami suburbanizacji.
- Wzrost znaczenia migracji międzynarodowych, zwłaszcza cyrkulacyjnych (wg GUS, w 2008 roku 2,2 mln osób powyżej 3 miesięcy)

Kierunki zameldowań i wymeldowań (2005)

Źródło: P. Śleszyński 2008/2009 – niepublikowane materiały projektu badawczego MNiI (kierownik T. Komornicki).

ZLEWNIE MIGRACYJNE

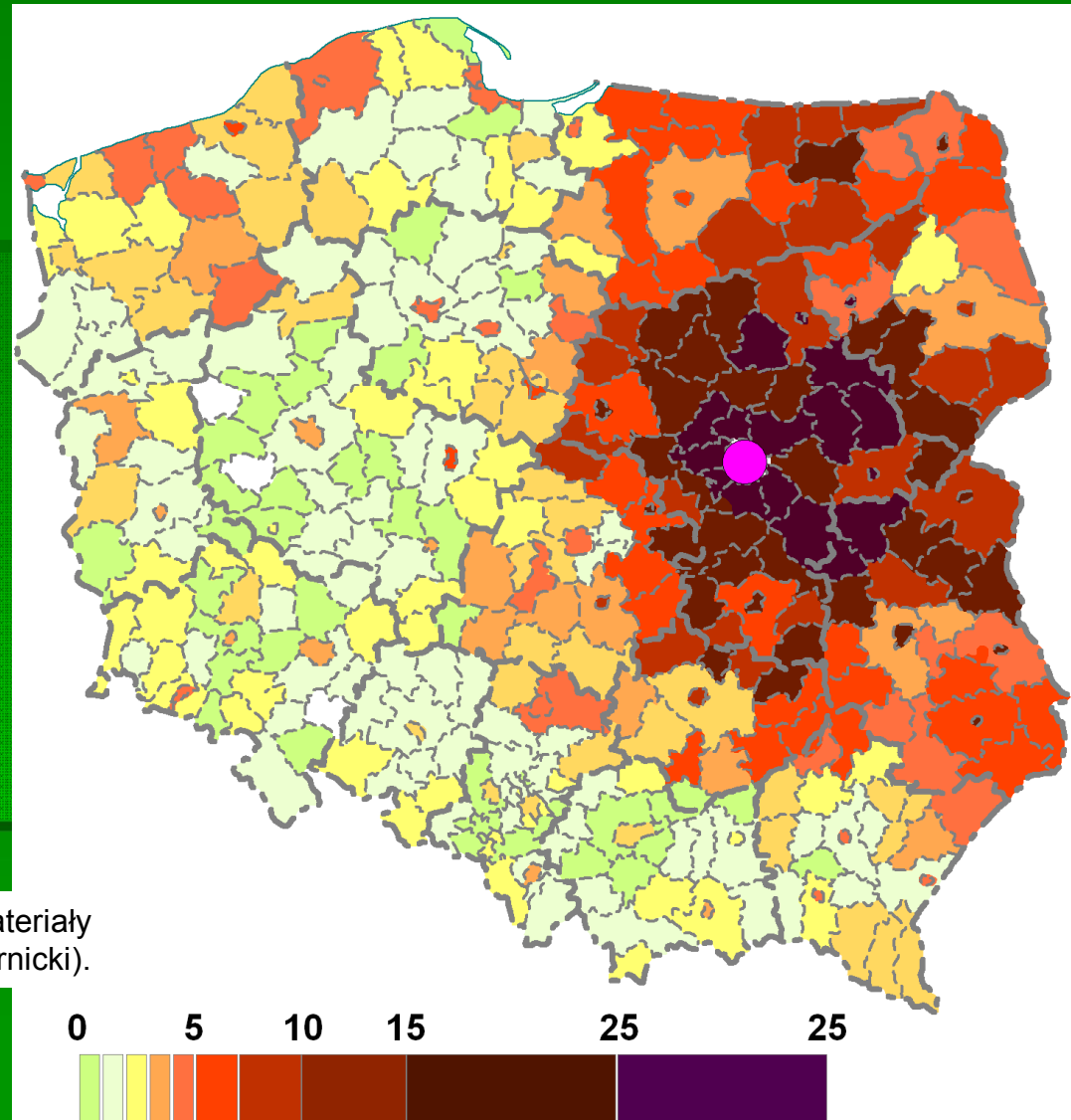

Źródło: P. Śleszyński 2008/2009 – niepublikowane materiały projektu badawczego MNiI (kierownik T. Komornicki).

ZLEWNIA MIGRACYJNA (IMIGRACYJNA) WARSZAWY

WARSZAWA:

- dominacja oddziaływania
- większe natężenie migracji z większych ośrodków
- model grawitacyjny, z wyjątkiem Pomorza Zachodniego i Środkowego

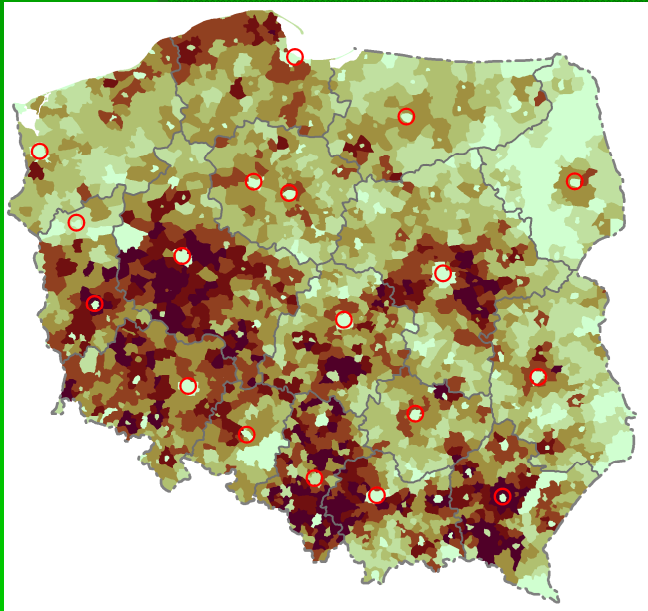

Źródło: P. Śleszyński 2008/2009 – niepublikowane materiały projektu badawczego MNiI (kierownik T. Komornicki).

DOJAZDY DO PRACY

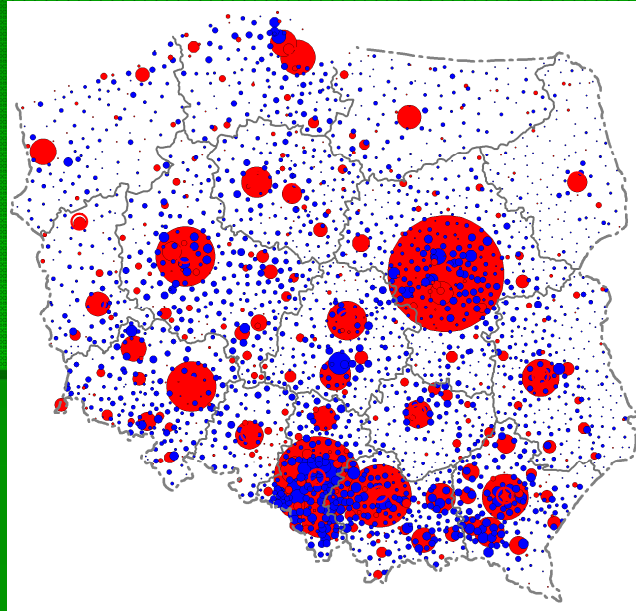
- pierwsze od ponad 20 lat porównywalne dane (GUS) dla całego kraju
- reorganizacja stref dojazdów do pracy wskutek zwiększenia poziomu motoryzacji i zmian strukturalno-przestrzennych w gospodarce
- utrudnienia komunikacyjne, silna kongestia drogowa w godzinach szczytu
- niepełna suburbanizacja (por. Niedzielski i Śleszyński 2009)

natężenie wyjazdów do pracy

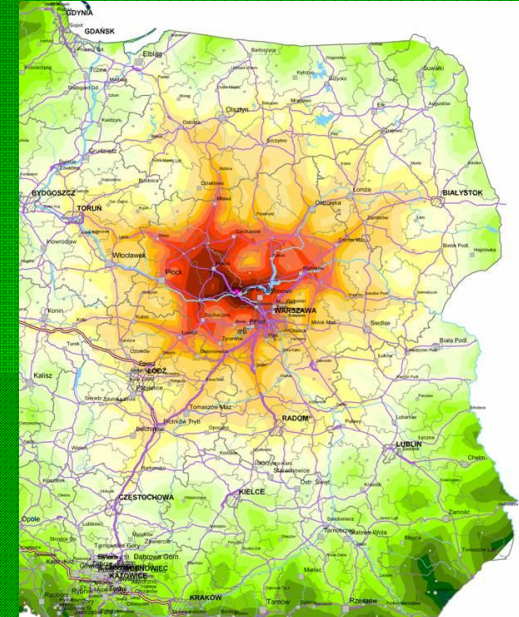
Źródło: na podstawie GUS 2009

saldo dojazdów do pracy

Źródło: na podstawie GUS 2009

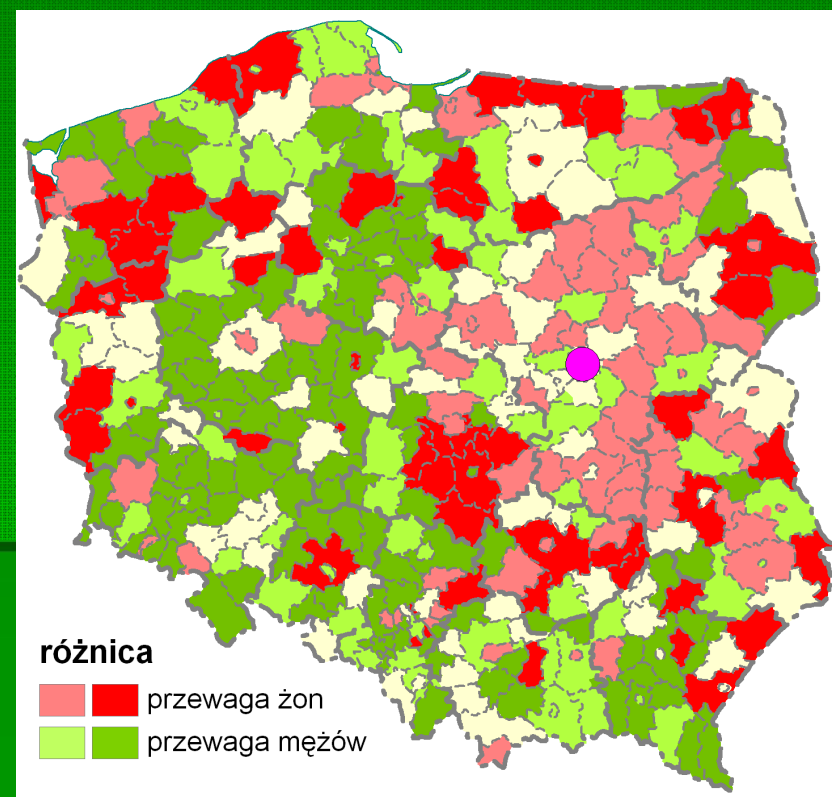
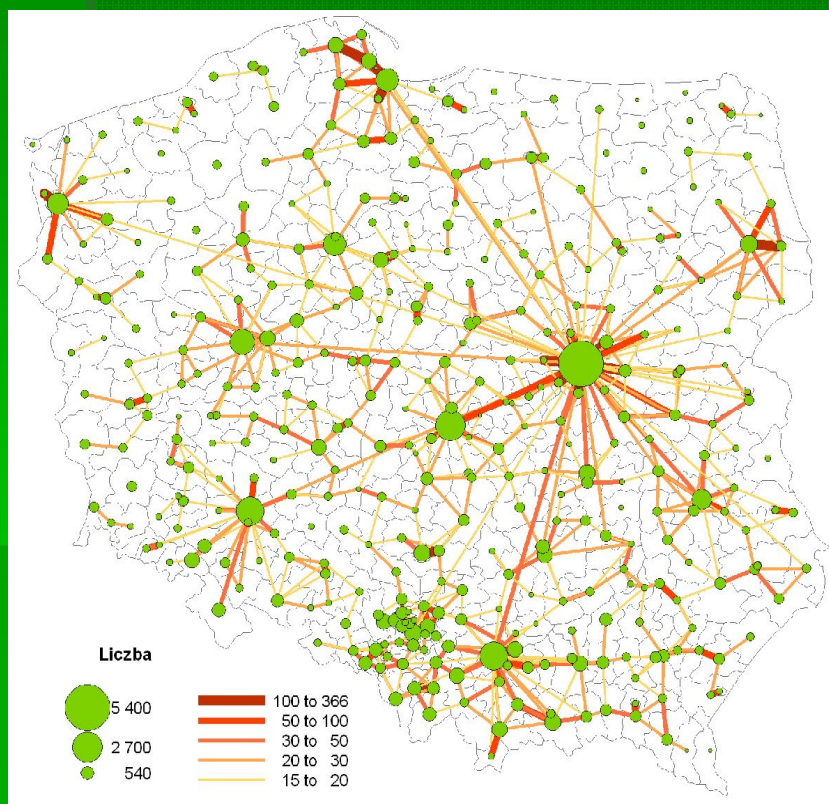
izochrony dojazdu

Źródło:
Komornicki i Śleszyński 2009

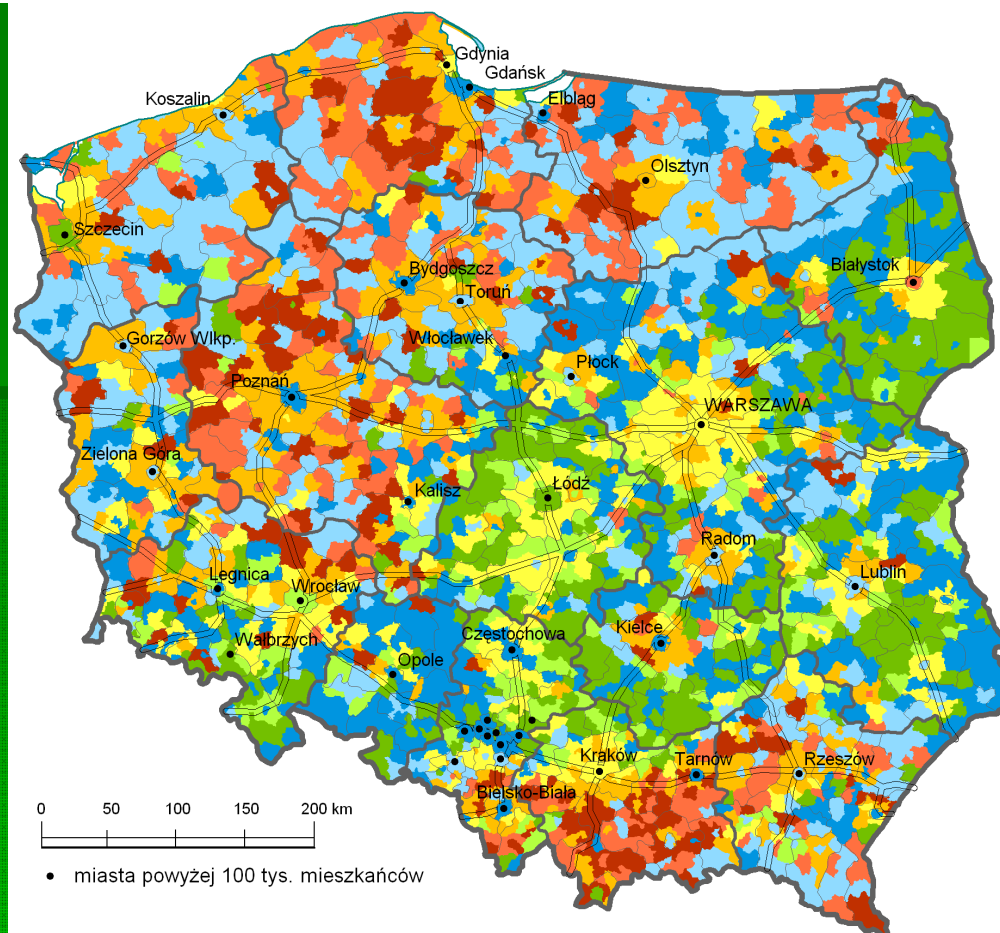
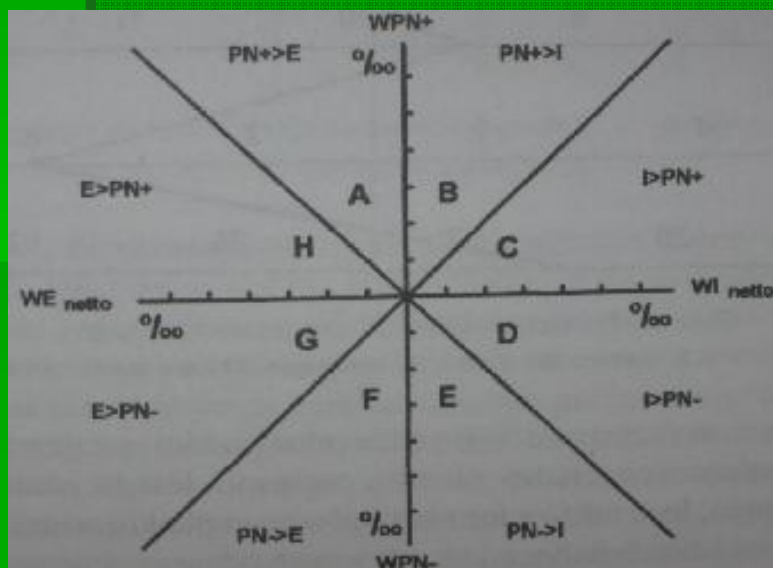
MIGRACJE MAŁŻEŃSKIE

- zlewnie wojewódzkich i grodzkich
- kierunek dośrodkowy, saldo dodatnie dla dużych ośrodków
- dominująca rola Warszawy
- nadwyżka żon z terenów peryferyjnych
(w efekcie są gminy wiejskie, gdzie statystycznie na 1 pannę przypada 2 kawalerów)

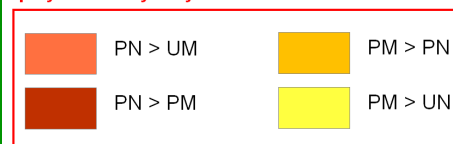
Źródło: P. Śleszyński 2008/2009 – niepublikowane materiały projektu badawczego MNiI (kierownik T. Komornicki).

TYPY PRZYROSTU RZECZYWISTEGO (klasyfikacja Webba)

typy przyrostu rzeczywistego (I 2003 - XII 2004)

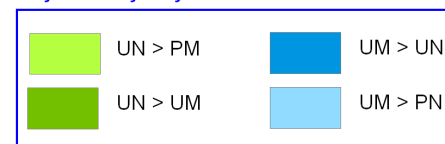
przyrost rzeczywisty ludności

PN - przyrost naturalny
UN - ubytek naturalny

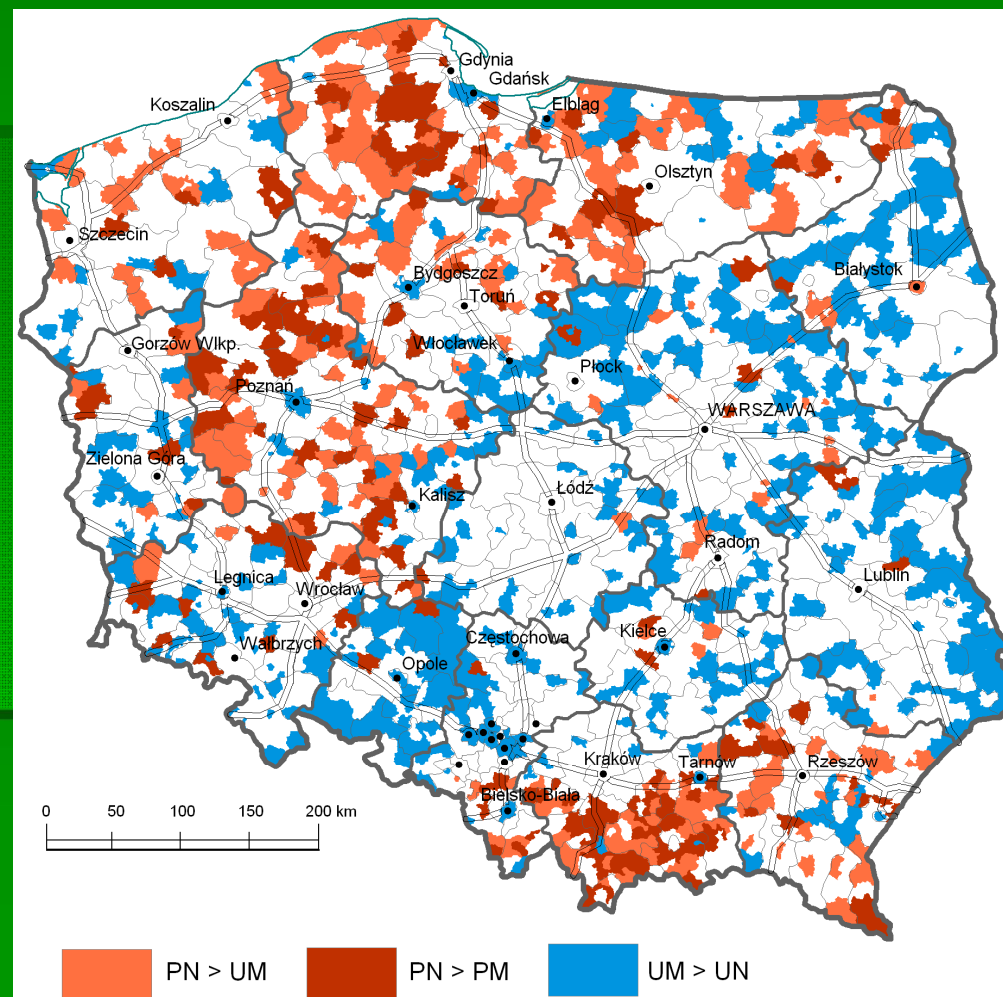
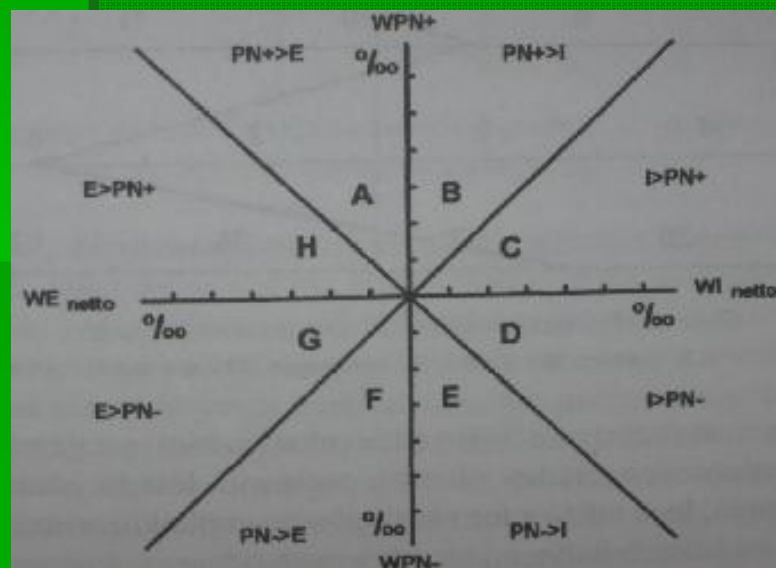
PM - przyrost migracyjny
UM - ubytek migracyjny

ubytek rzeczywisty ludności

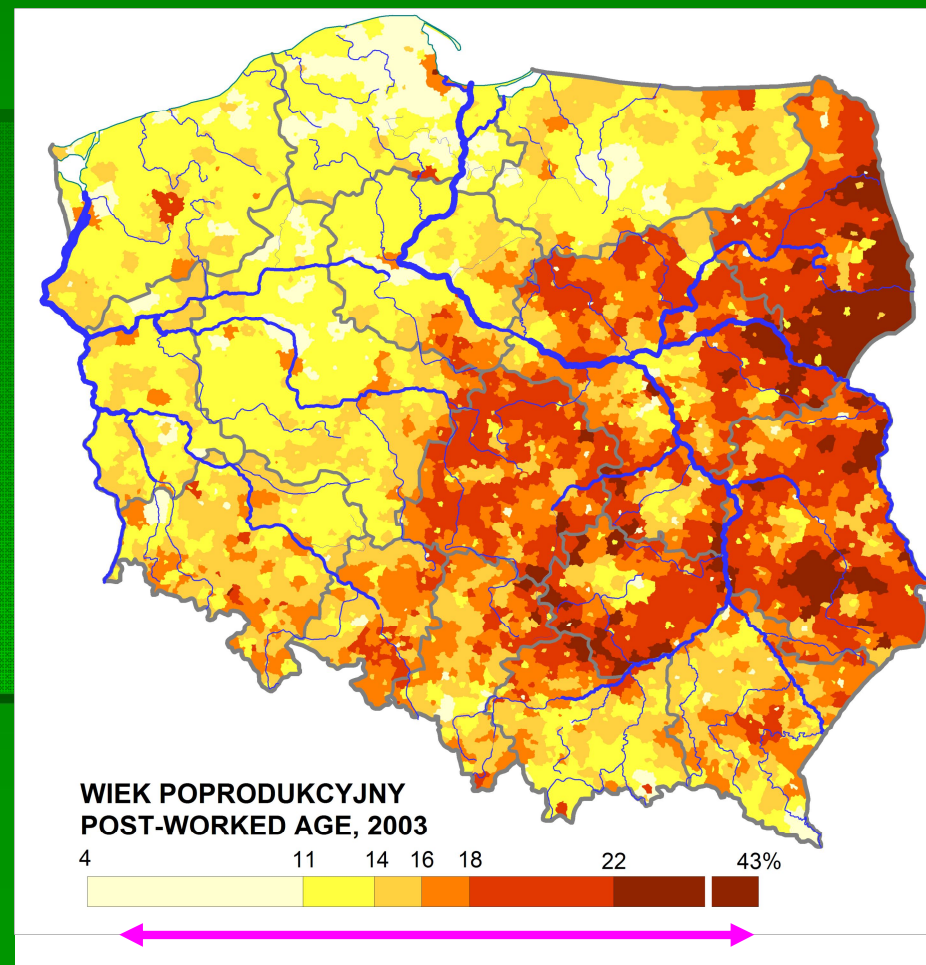
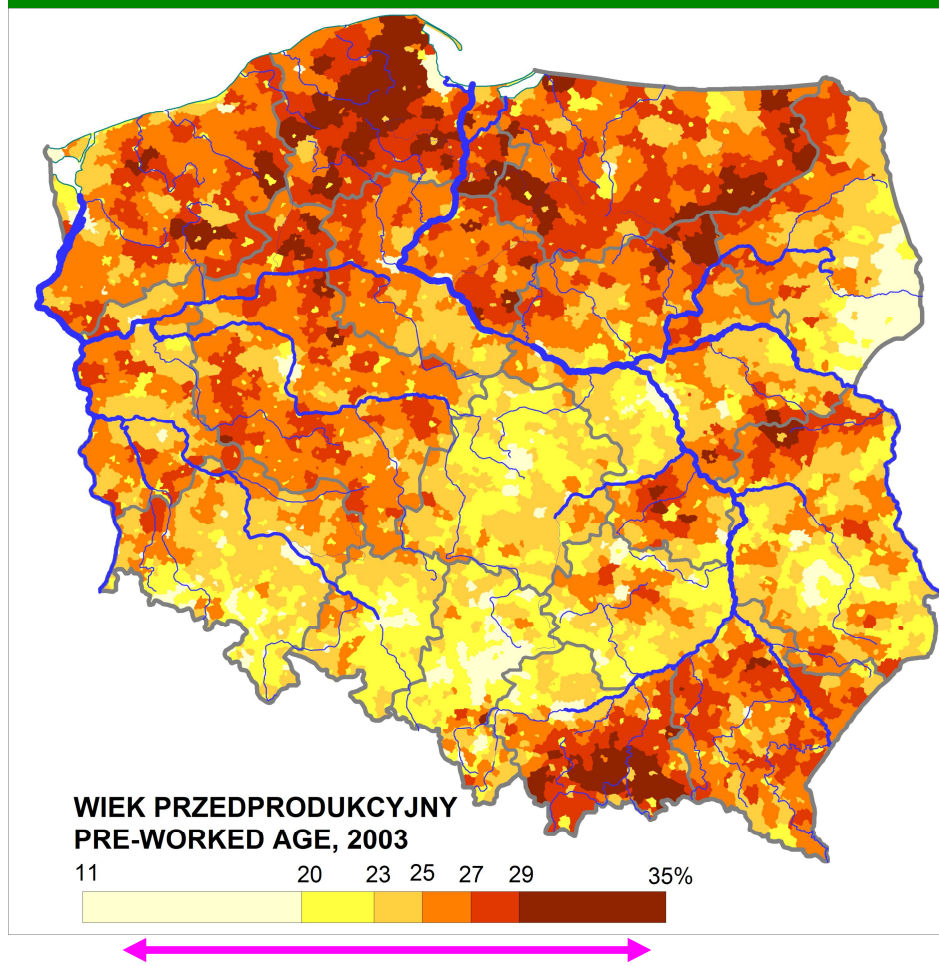
Źródło: P. Śleszyński 2006, w pracy G. Węclawowicz i in.

TYPY PRZYROSTU RZECZYWISTEGO (klasyfikacja Webba)

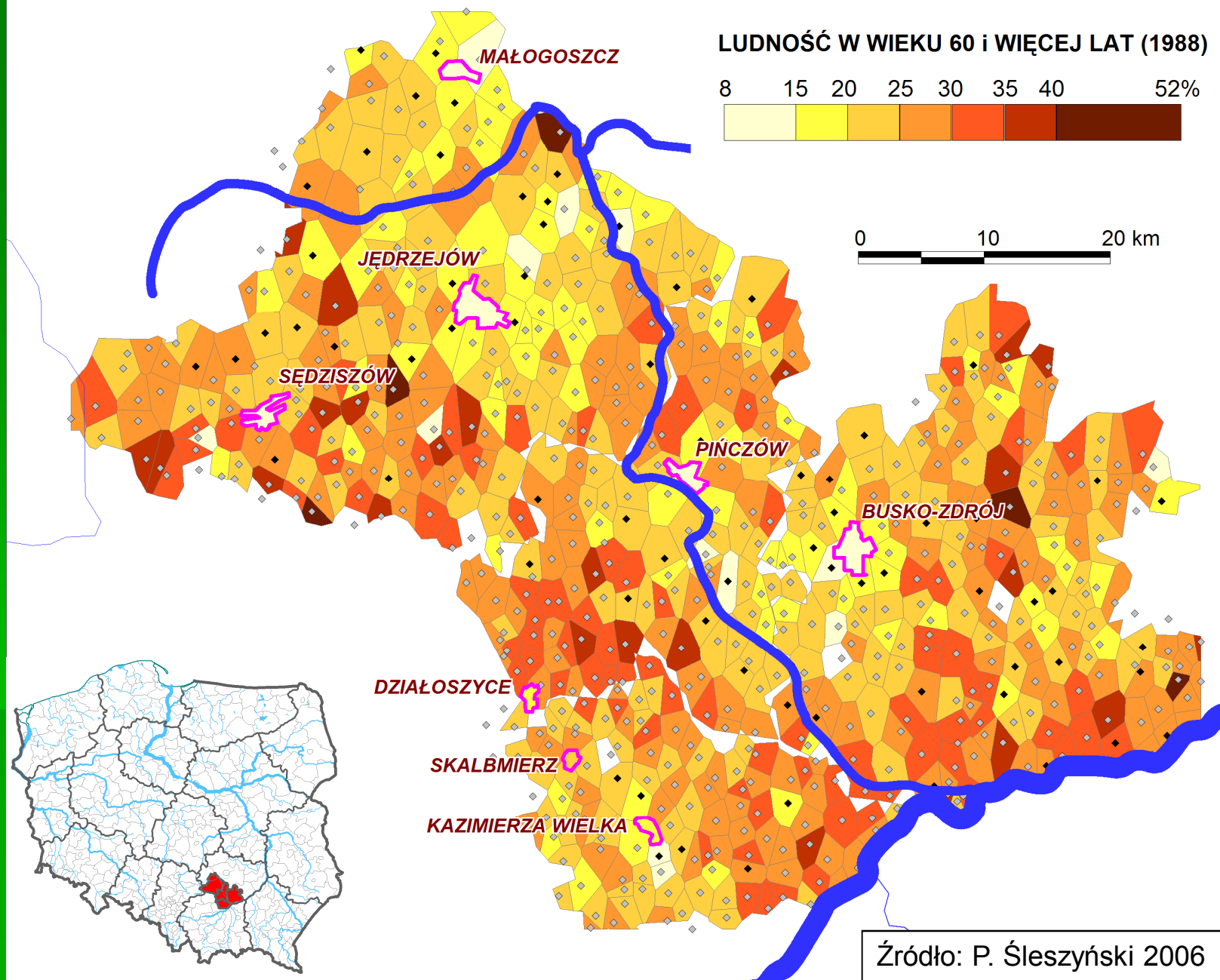

STRUKTURA WIEKOWA

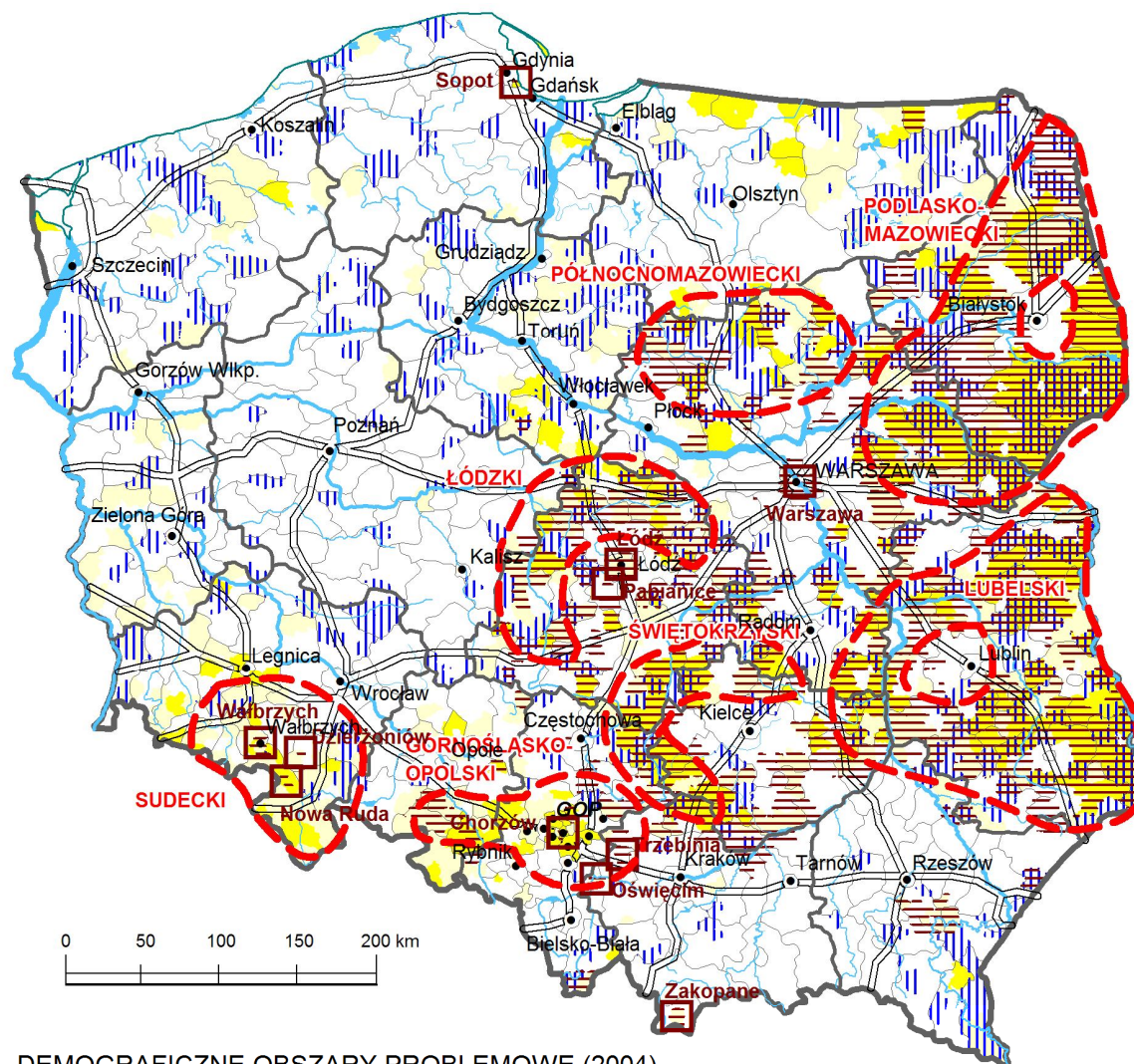
konsekwencją przyrostu naturalnego i migracji jest struktura biologiczna ludności

Źródło: P. Śleszyński 2007.

DEMOGRAFICZNE OBSZARY PROBLEMOWE

DEMOGRAFICZNE OBSZARY PROBLEMOWE (2004)

- ubytek mieszkańców w latach 1989-2004 od 5 do 10%
- ubytek mieszkańców w latach 1989-2004 powyżej 10%
- odsetek ludności w wieku poprodukcyjnym powyżej 18%
(w tym w miastach powyżej 20 tys. mieszkańców)
- współczynnik feminizacji w kategorii wiekowej 18-39 lat poniżej 0,85

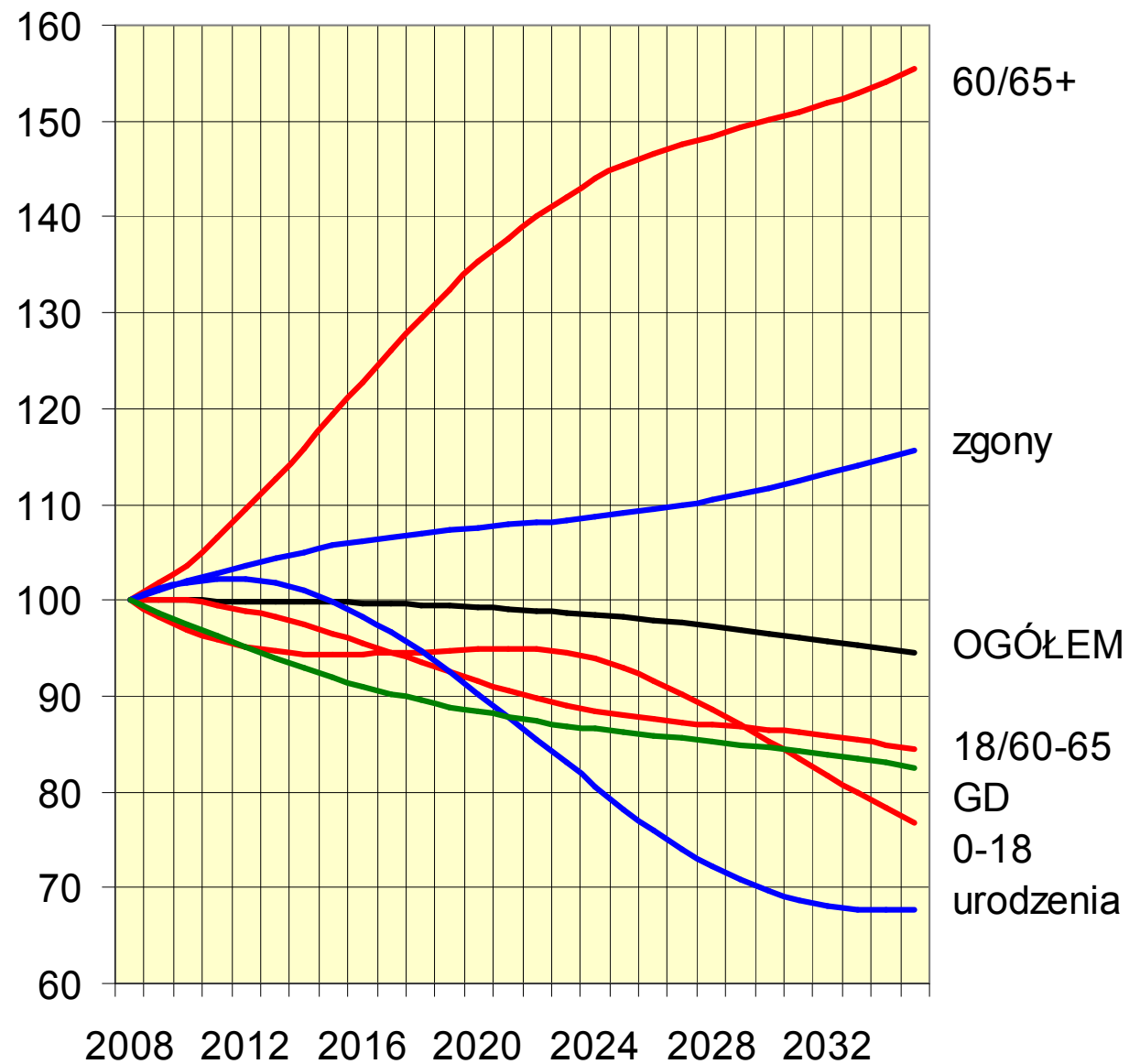
 OBSZARY
PROBLEMOWE

Źródło: P. Śleszyński w pracy
Węclawowicz i in. 2007.

PROGNOZA DEMOGRAFICZNA GUS

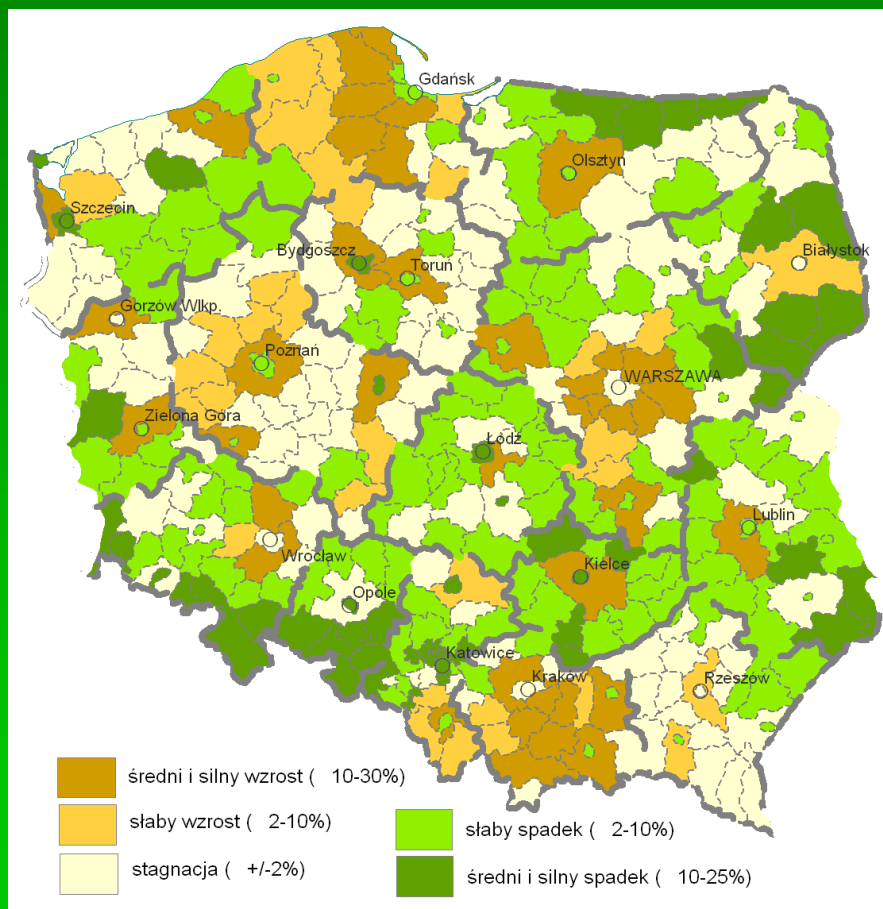
- ... jak wiadomo się nie sprawdzają (*vide* ostatnie zarzuty do prognoz GUS: Bijak i in. 2004, Śleszyński 2006, Kupiszewski i in. 2006)...
- ...tym niemniej tendencja jest jednoznaczna i nieuchronna: **depopulacja i starzenie się społeczeństwa**
- E. Rosset: niewyobrażalne jest, kiedy 1/5 w strukturze ludności będą stanowić osoby starsze

Źródło: na podstawie GUS

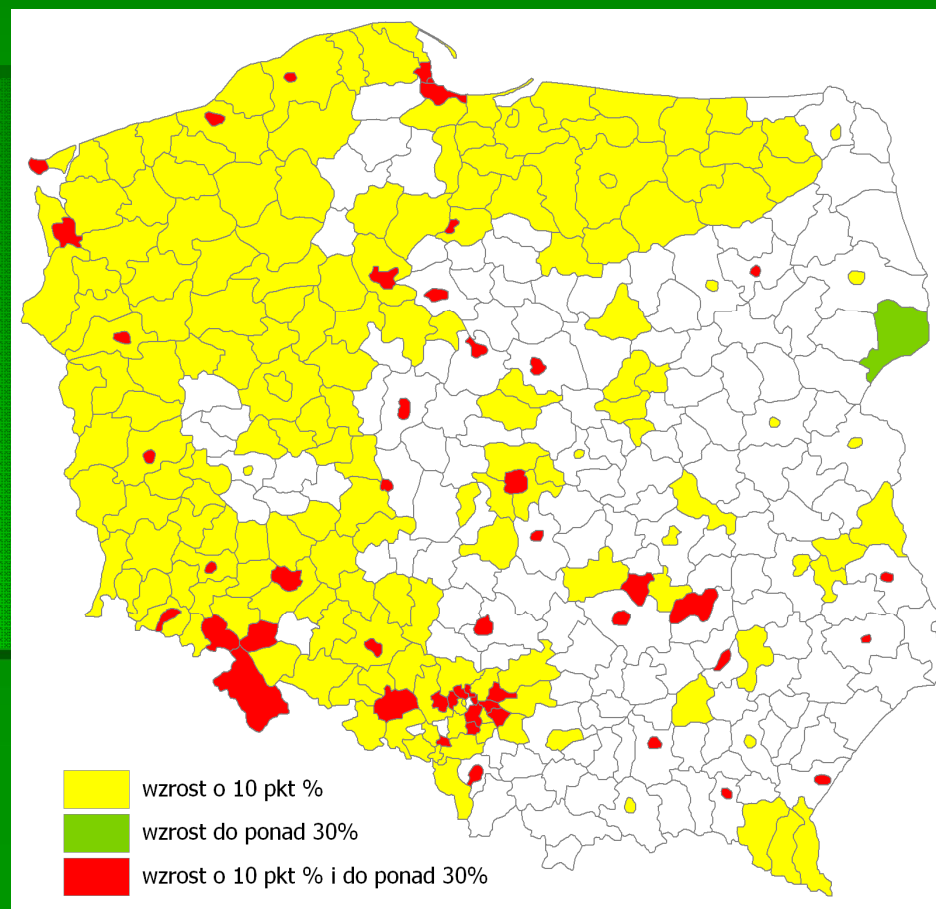

PRZEWIDYWANE ZMIANY ZALUDNIENIA I STRUKTURY DEMOGRAFICZNEJ DO ROKU 2030

LICZBA MIESZKAŃCÓW

UDZIAŁ MIESZKAŃCÓW
W WIEKU POPRODUKCYJNYM

Źródło: Śleszyński 2009 / KPZK 2030

POWIĄZANIA POMIĘDZY ROZWOJEM SPOŁECZNO-GOSPODARCZYM A PROCESAMI DEMOGRAFICZNYMI W UJĘCIU PRZESTRZENNYM

- zmiany ludności jak czynnik lub efekt określonych procesów gospodarczych występują w większości teorii rozwoju regionalnego
- „regionalne” ujęcie teorii biegunów wzrostu F. Perroux (G. Myrdal, A. Hirschman), w tym okrężna kumulatywna przyczynowość
- generalnie jednak brak jest kompleksowej teorii wiążącej ściśle zmiany ludnościowe oraz rozwój społeczno-gospodarczy/rozwój regionalny

PRZYROST NATURALNY A ROZWÓJ GOSPODARCZY (ujęcie ogólne)

ekonomiczna teoria rozwoju ludnościowego (H. Lebenstein, 1976):
płodność wynika z autonomicznych, racjonalnych decyzji rodziców pod wpływem zmiennych ekonomicznych

Korzyści (użyteczność):

- konsumpcyjna - przyjemność płynąca z posiadania potomstwa
- produkcyjna - wkład dzieci do ogólnego dochodu rodziny
- socjalna - zabezpieczenie się na starość

Koszty

- bezpośrednie - wychowanie i utrzymanie dziecka
- pośrednie - koszty utraconych możliwości (dodatkowy dochód możliwy do uzyskania przez rodziców gdyby nie urodziło się dziecko)

WNIOSEK: ujemna zależność między płodnością a poziomem rozwoju gospodarczego. **Im większy dochód rodziców, tym mniej są skłonni do podejmowania decyzji o założeniu rodziny** (zakwestionowane przez G.S. Beckera, 1991, *A Treatise on the Family*, London.), ale ponadto „drugie przejście demograficzne...”

PODSTAWOWE ZWIĄZKI Z ROZWOJEM GOSPODARCZYM **(ujęcie regionalne)**

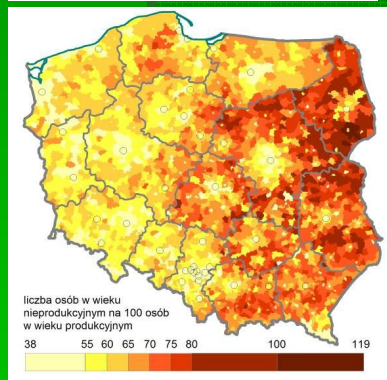
- 1. Różnicowanie obciążeń systemów zabezpieczeniowych** (tylko w przypadku różnic w systemie w obrębie kraju, np. byłe kasy chorych).
- 2. Relokacja wykwalifikowanych zasobów pracy (wewnętrzny i zewnętrzny drenaż mózgów).**
- 3. Różnicowanie popytu na określone dobra konsumpcyjne i inwestycyjne.**
- 4. Efektywność zagospodarowania.**
- 5. Ekonomia lokalna (samorządowa).**

Źródło: P. Śleszyński 2006

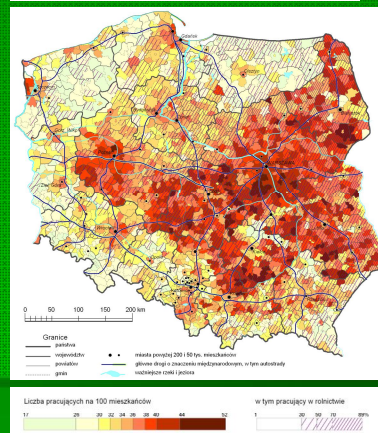
1. Różne (na ogół rosnące) obciążenie systemów zabezpieczeniowych

- ile osób pracujących oraz płacących składki zapewnia świadczenia niepracującym?
- ważne w przypadku regionalnych systemów zabezpieczeniowych, np. kas chorych według koncepcji reformy zdrowotnej rządu J. Buzka

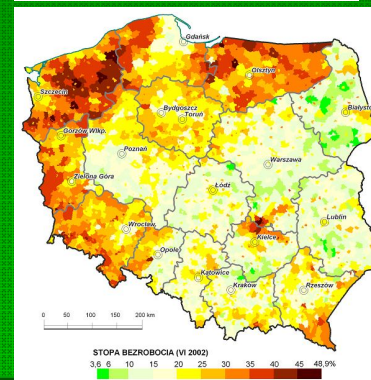
obciążenie demograficzne

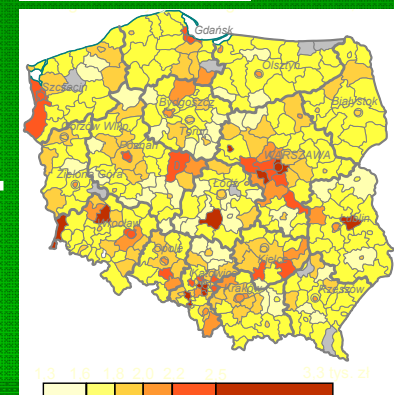
obciążenie ekonomiczne

bezczynność zawodowa

wynagrodzenia

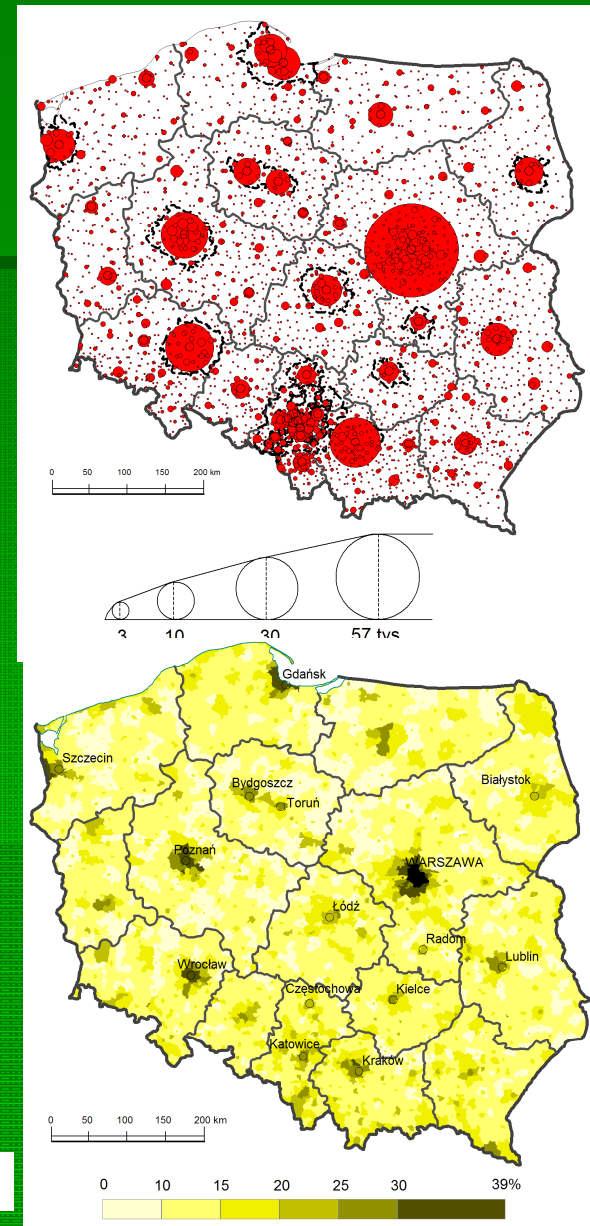
— w efekcie poziom finansowania ZUS w przeliczeniu na 1 mieszkańca województwa warmińsko-mazurskiego stanowi zaledwie 58% finansowania w przypadku województwa mazowieckiego (efekt różnic poziomu zatrudnienia i wynagrodzeń)

2. Relokacja wykwalifikowanych zasobów pracy (wewnętrzny i zewnętrzny drenaż mózgów)

- procesy metropolizacji - istotą trwałych podstaw wzrostu ekonomicznego wielkich ośrodków miejskich jest przyciąganie ludzi młodych, dobrze wykształconych i przedsiębiorczych (metropolie są „napędzane” stałym dopływem wysokokwalifikowanej kadry, występują liczne sprzężenia zwrotne i efekty aglomeracyjne - korzyści skali)
- wskutek odpływu następuje polaryzacja kapitału ludzkiego, a dalej rynku pracy
- największy odpływ mieszkańców notuje się na obszarach o najwyższej stopie bezrobocia (Pomorze - Jasiulewicz 1995, Śleszyński 2005), podobnie jest w przypadku Opolszczyzny i migracji zagranicznych (Jończy 2004)

Źródło: P. Śleszyński 2004, dla MENiS.

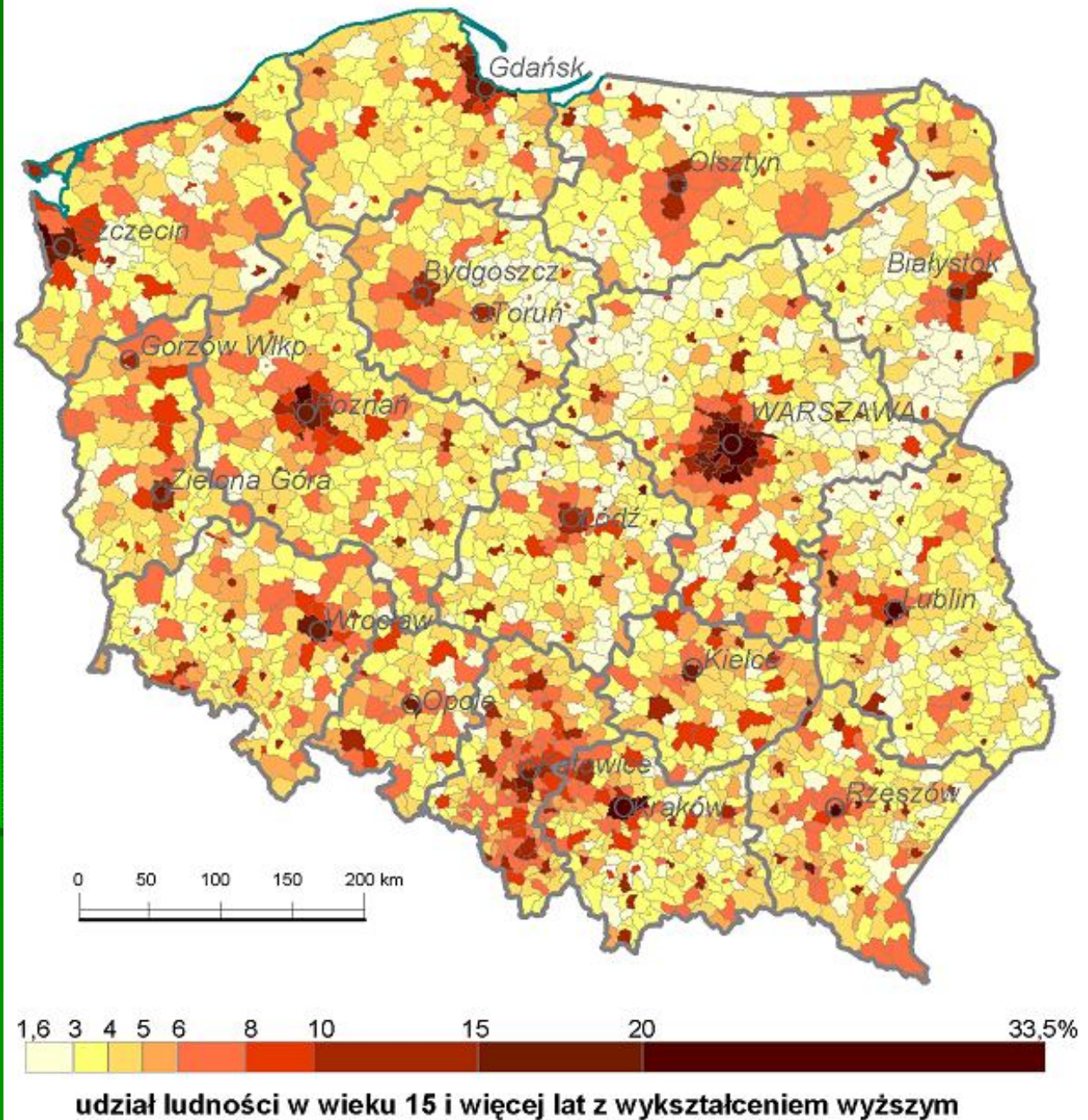
liczba i odsetek mieszkańców, którzy przybyli po 1989 i posiadali w 2002 wykształcenie wyższe

2. Relokacja zasobów pracy (wewnętrzny drenaż mózgów*)

*drenaż? cyrkulacja? alokacja?

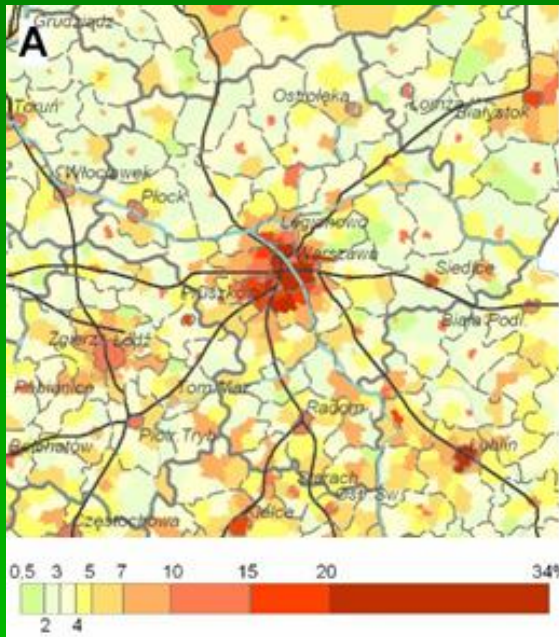
procesy wymywania (*backwash effects*) - koncentryczny „cień” wokół Warszawy i innych dużych ośrodków (Smętkowski 2006, Śleszyński 2009)

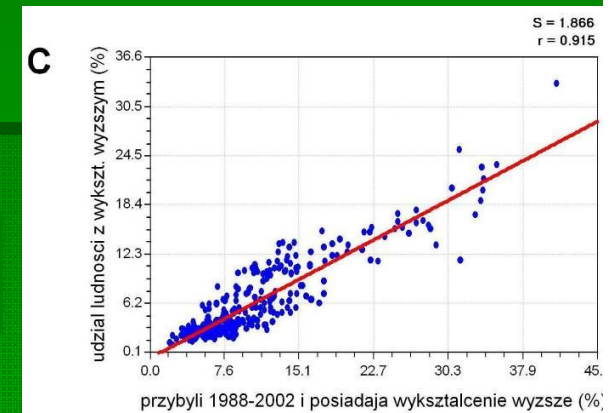
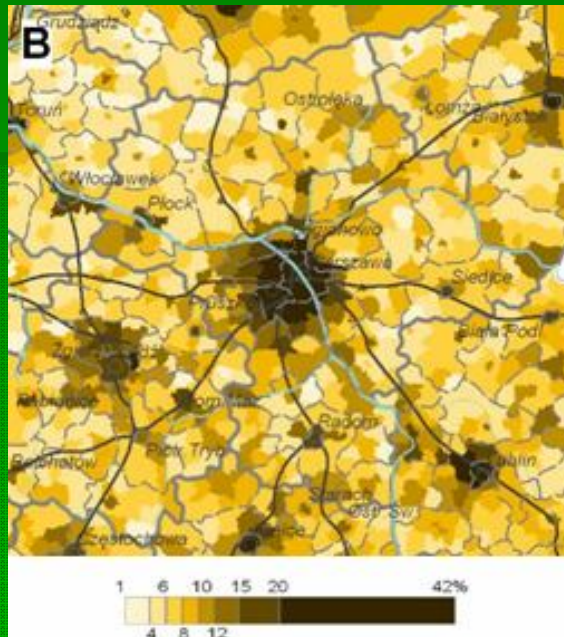
Źródło: P. Śleszyński 2006, dla CKE/MENiS.

DRENAŻ WEWNĘTRZNY NA PRZYKŁADZIE WARSZAWY

wykształcenie wyższe 2002

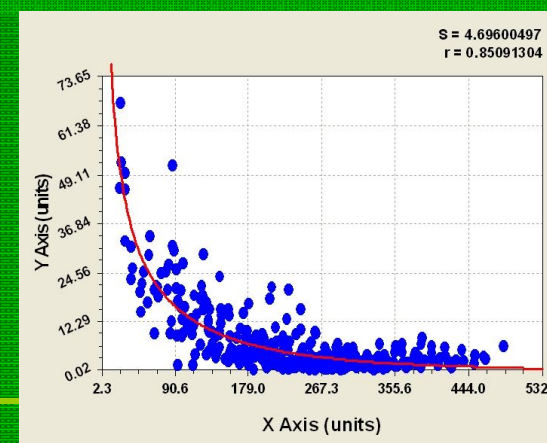
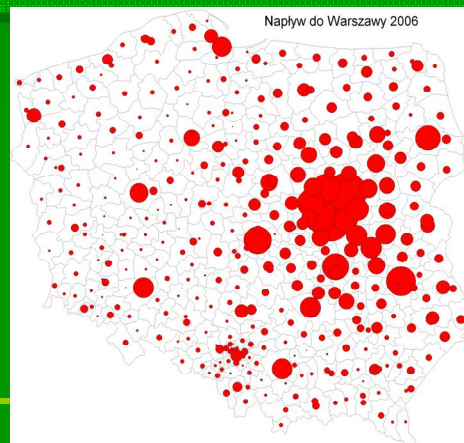
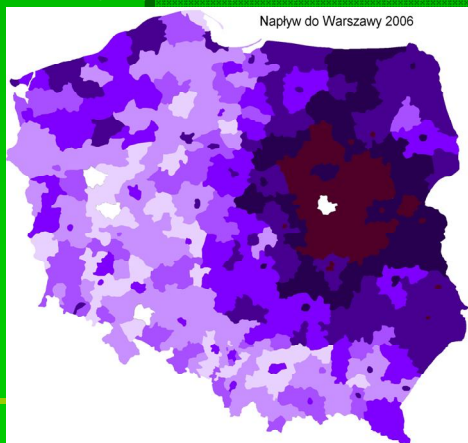

przybyli 1989-2002
i posiadali (2002) wykształcenie wyższe

Źródło: P. Śleszyński, 2009

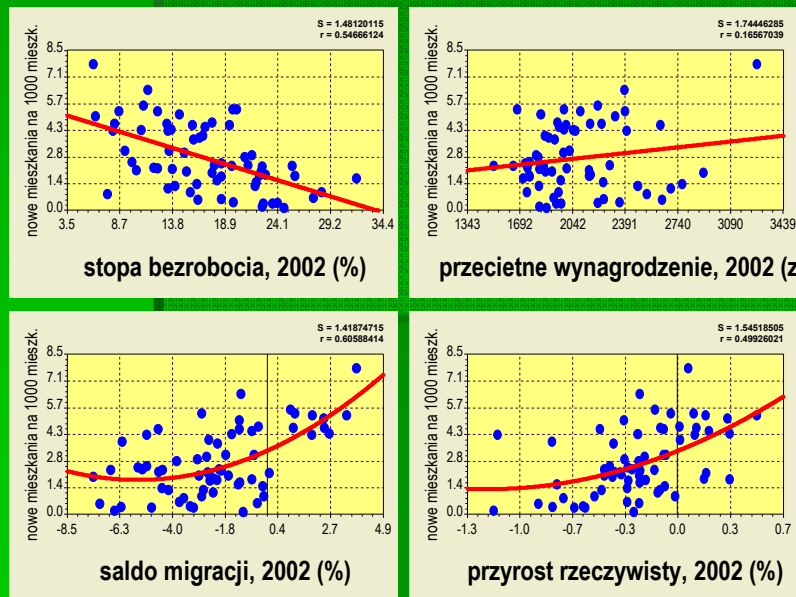
napływy i regresja względem odległości

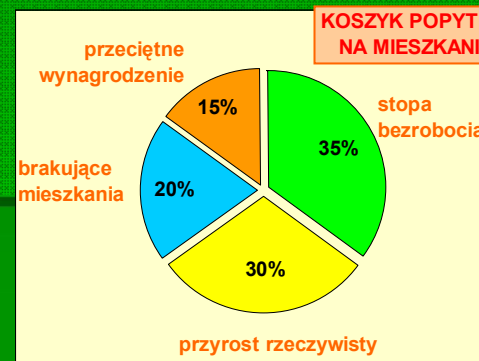
3. Popyt na określone dobra konsumpcyjne i inwestycyjne

- różne kategorie mieszkańców kreują popyt na różne usługi towary
- dobrym przykładem są inwestycje mieszkaniowe

1. ANALIZY REGRESJI

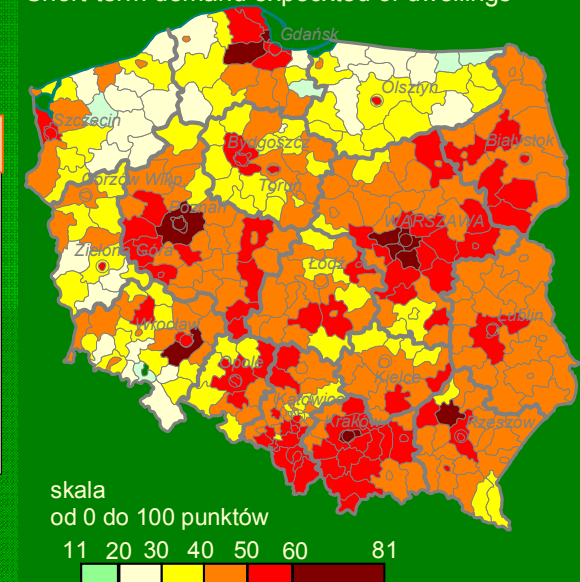

2. KOSZYK POPYTU NA MIESZKANIA

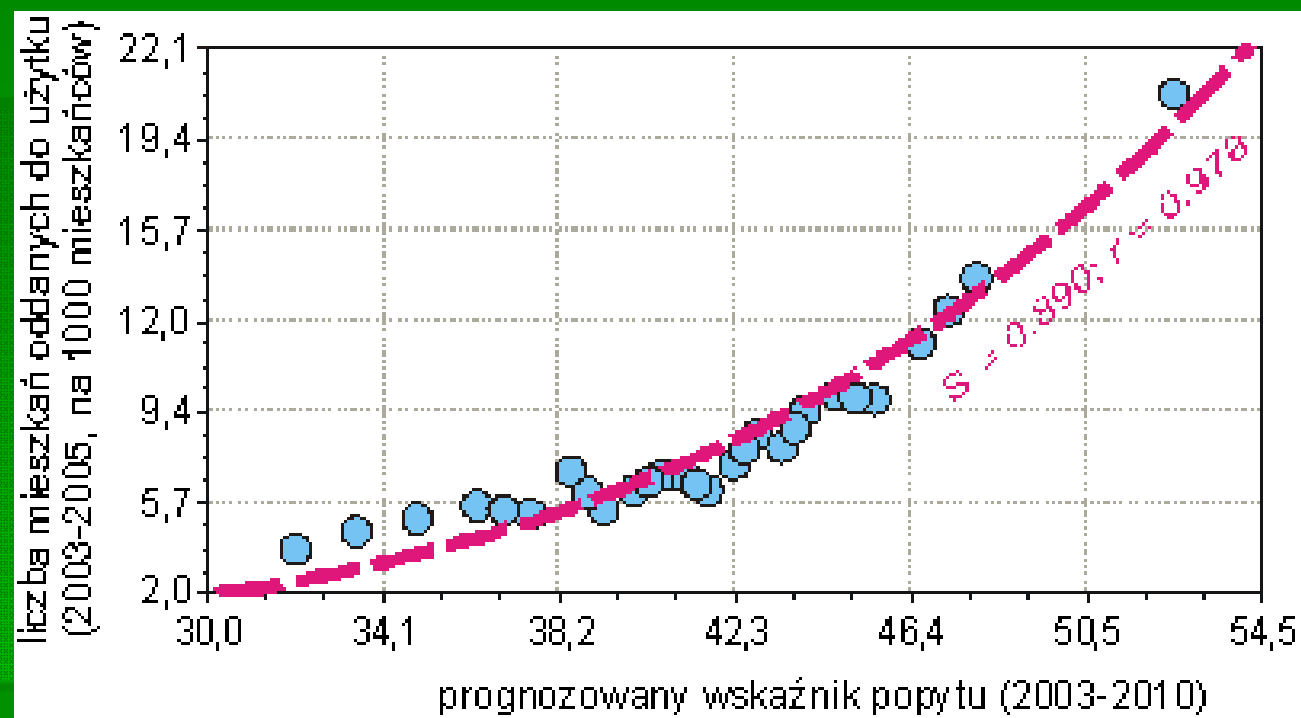

3. PRZEWIDYWANY POPYT

Przewidywany popyt krótkookresowy na mieszkania
Short-term demand expected of dwellings

Źródło: P. Śleszyński / REAS Konsulting, 2004

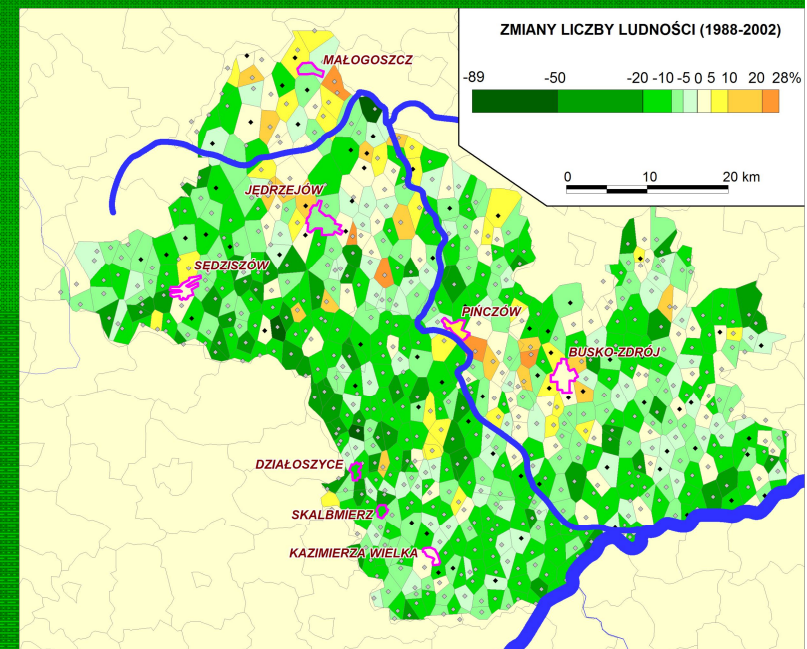
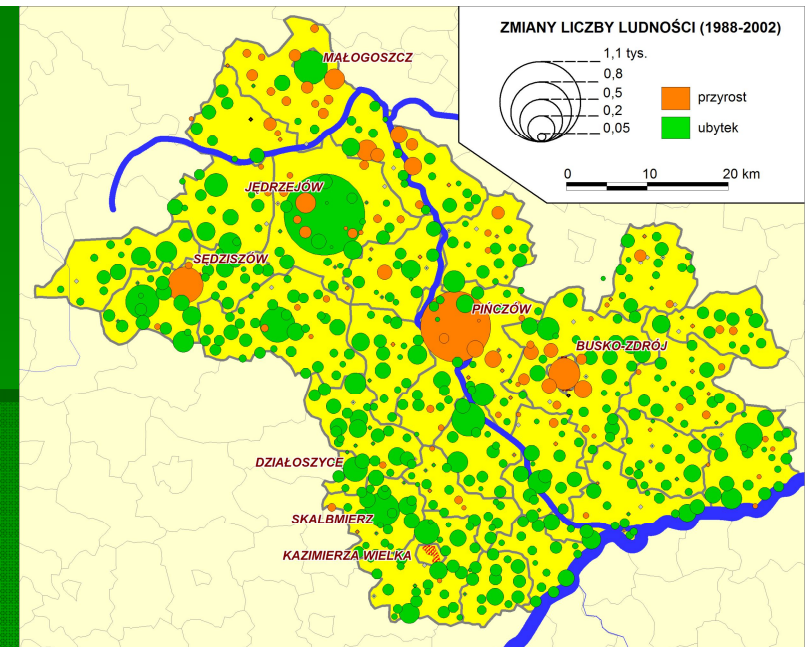

Źródło: P. Śleszyński 2007

4. Efektywność zagospodarowania

- w rejonach dotychczas zainwestowanych, a obecnie depopulacyjnych dochodzi do:
 - 1) strat z powodu niewykorzystanej infrastruktury
 - 2) problemu „utylizacji” w przypadku porzucania (np. gospodarstwa rolne).
- problem dotyczy w szczególności najmniejszych jednostek osadniczych (przykład obok - Ponidzie: największa depopulacja w latach 1988-2002 dotyczyła najmniejszych wsi, poniżej 100 mieszkańców).

Źródło: P. Śleszyński 2006/PAEK

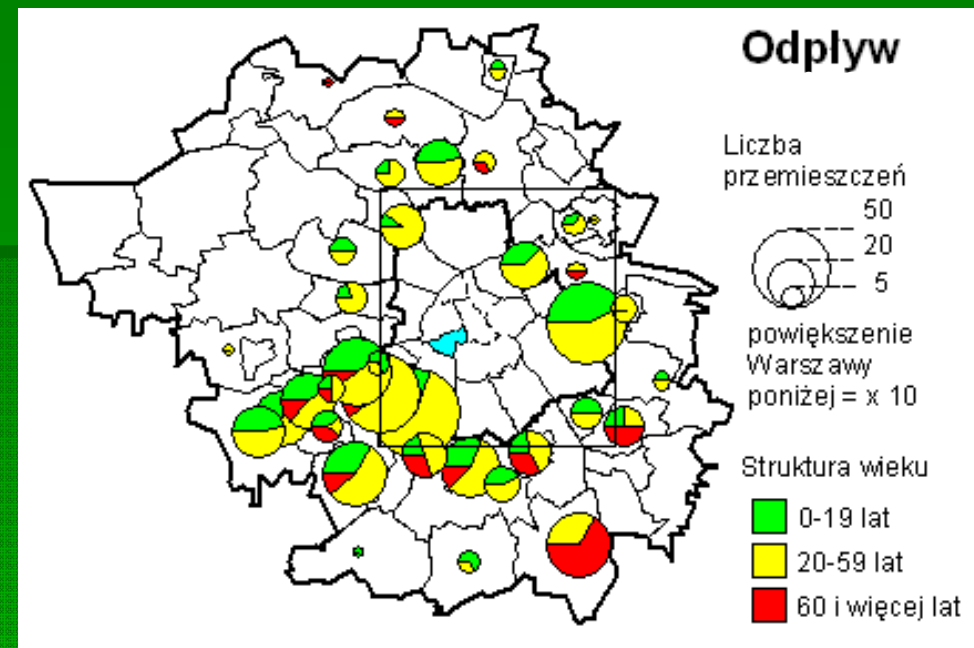

EFEKTYWNOŚĆ ZAGOSPODAROWANIA – ZWIĄZKI NA STYKU DZIAŁALNOŚCI CZŁOWIEKA I ŚRODOWISKA

- 1) mniejsza antropopresja ze strony stałych mieszkańców - szansa!!!**
- 2) rozwój nowych i intensyfikacja niektórych istniejących form zagospodarowania (zwłaszcza turystyki) - jak lepiej wykorzystywać zasoby?**
- 3) specyficzne zachowania społeczne określonych kategorii mieszkańców**
(ludność demograficznie stara, słabo wykształcona, rolnicza) - jaki jest stosunek np. do ochrony przyrody, świadomość „ekologiczna” itd. - możliwe konflikty
- 4) zagospodarowanie porzucanej infrastruktury**
(budynki, drogi dojazdowe) - niszczyć, konserwować, czy zachęcać do osiedlania się - tzw. drugie domy z funkcją wypoczynkowo-rekreacyjną? - **przeszkodą słaba dostępność komunikacyjna**
- 5) efektywność instalacji i urządzeń technicznych**
(np. ochrony środowiska, linii energetycznych itd.) na obszarach coraz słabiej zaludnionych – jak planować infrastrukturę?
- 6) optymalizacja użytkowania ziemi**
zagospodarowanie odłogów i ugorów, zalesienia, zmiany struktury agrarnej
- 7) estetyka krajobrazu**

5. Ekonomia lokalna (samorządowa)

- Dostosowanie infrastruktury społecznej (edukacja, służba zdrowia, opieka społeczna, transport publiczny, itd.), szczególnie w związku ze starzeniem się mieszkańców
- Mniej znane: Migracje ludności --> Zmniejszenie / zwiększenie dochodów jednostek samorządowych poprzez mniejsze / większe wpływy z podatków PIT.
- Dochody z PIT stanowią 34% dochodów własnych gmin, a różnica pomiędzy najbogatszą i najbiedniejszą gminą w Polsce wynosi w złotych na 1 mieszkańca 45:1 (podwarszawska Podkowa Leśna – ponad 2.000 zł, Przytuły w województwie podlaskim – około 50 zł).

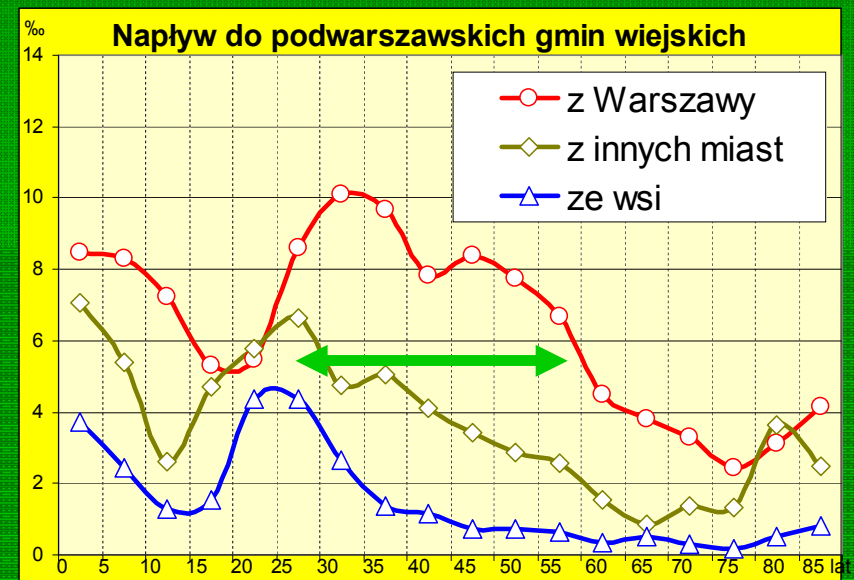
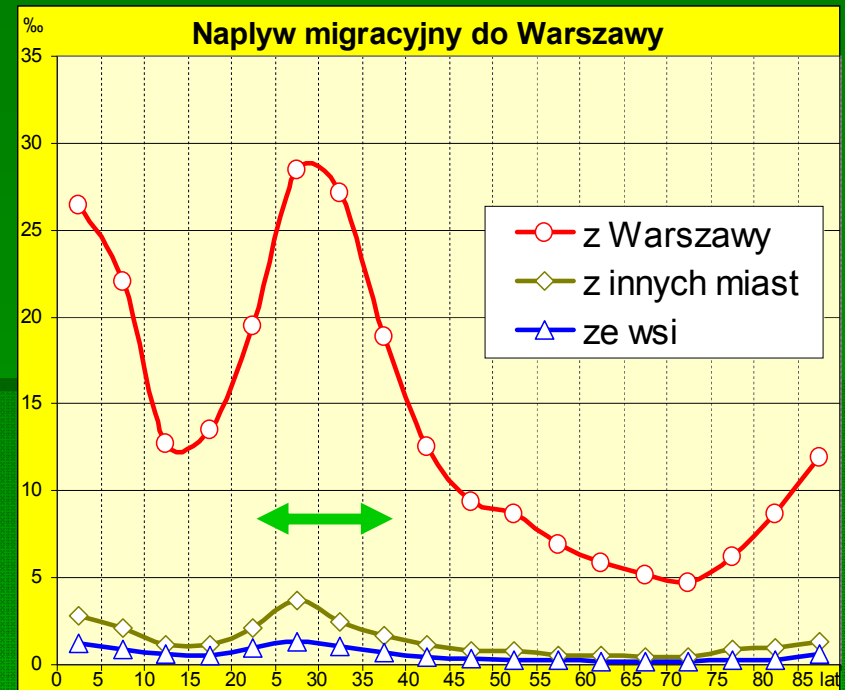

Źródło: A. Potrykowska i P. Śleszyński 1999
Atlas Warszawy

SUBURBANIZACJA

Istotą suburbanizacji w wymiarze demograficznym jest przenoszenie się ludności w rocznikach starszych (25-55 lat), niż w przypadku tradycyjnych migracji (20-35 lat), w wymiarze ekonomicznym - zasobniejszych finansowo (klasa średnia)

Źródło: A. Potrykowska i P. Śleszyński 1999
Atlas Warszawy

ZAMIAST PODSUMOWANIA – POLA BADAWCZE

Czy istnieje zatem związek pomiędzy dynamiką ludnościową a regionalnymi zmianami w rozwoju ekonomicznym?

Odpowiedź nie jest oczywista, klasyczne badania w oparciu o modele ekonometryczne nie są jednoznaczne, gdyż występują liczne sprzężenia zwrotne. Przykładowo:

- Klaassen i Paelinck (1979) zaprzeczyli empirycznie hipotezie o pogarszaniu się sytuacji gospodarczej wraz ze starzeniem się ludności (ale badano tylko duże europejskie miasta).
- Według hipotez Lowry'ego (1966) kryzys gospodarczy powoduje w pierwszym okresie tylko spadek napływów - nie prowadzi do wzrostu odpływów - hipotezy potwierdzone w wielu krajach, zarówno dobrze jak i słabo rozwiniętych.
- ... ale...

ZAMIAST PODSUMOWANIA - pola badawcze

Przykład Polski: wstępna analiza odpowiada raczej twierdząco:

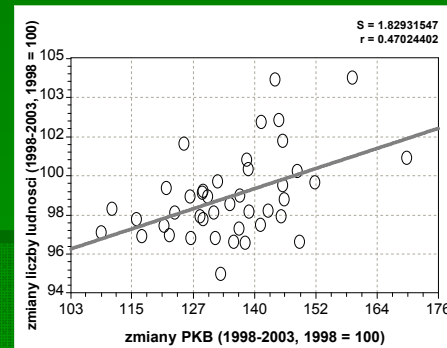
W ostatnich latach miały miejsce współwystępowania:

- wzrostu PKB wraz z przyrostami ludności, w tym napływu
- spadku PKB wraz z bezrobociem i odpływem ludnościowym (zależność z odpływem była silniejsza, niż w przypadku napływu).
- przyrost PKB wraz z koncentracją osób z wyższym wykształceniem oraz z ludnością w wieku produkcyjnym.
- współwystępowania z wskaźnikami ruchu naturalnego (urodzenia, zgony, małżeństwa) - niejednoznaczne.

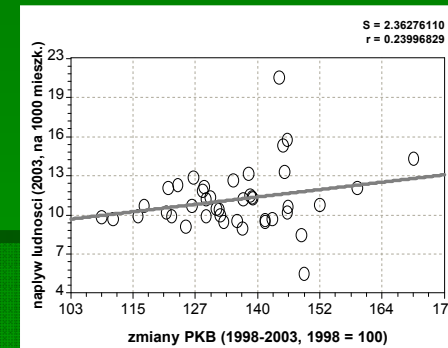
Źródło: P. Śleszyński 2006, Dokumentacja Geograficzna.

ZMIANY PKB (1998-2003) A ZJAWISKA DEMOGRAFICZNE I SPOŁECZNE

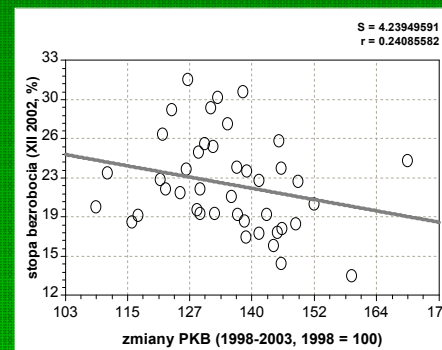
PRZYROST / UBYTEK

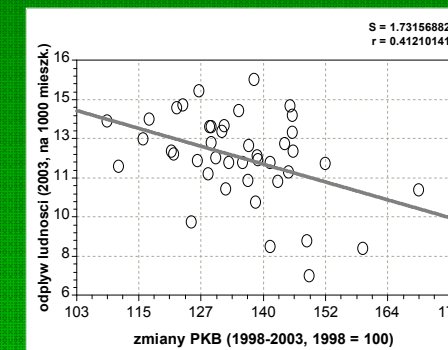
NAPŁYW

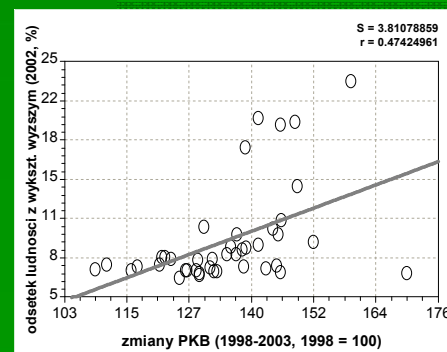
STOPA BEZROBOCIA

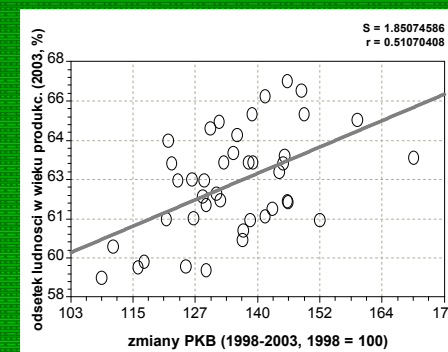
ODPŁYW

WYKSZT. WYŻSZE

WIEK PRODUKCYJNY

Dziękuję za uwagę